

Aspekti

Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije*

Dr Jovan Đorđević

I. Društveno samoupravljanje i socijalistička demokratija

1. — Društveno samoupravljanje jedna je od najvećih ako ne i najveća društveno-politička ideja ovog veka. To je tzv. »ideja-snaga« koja dobija sve više političku i moralnu podršku u naprednim pokretima i teorijama, a naročito u socijalističkom pokretu i u oblasti razvijanja marksističke misli. Ona postaje istovremeno i »materijalna snaga« koja utiče na duboku promenu stvarnosti i misli i na novu orijentaciju u procesu uspostavljanja i razvitka socijalizma.

Kao i sve nove ideje, ona nije ni dovoljno proučena ni ostvarena. Ona je i predmet najrazličitijih shvatanja i tumačenja. U različitim krajevima sveta naročito u raznim socijalističkim idejnim i teorijskim strujama i strujanjima, samoupravljanje se definiše kao nov kvalitet socijalizma, upravo takav kvalitet koji menja onu predstavu o socijalizmu koja je stvorena pod uticajem etatizma, birokratizma i socijalizma, i koja je odvojila socijalizam od njegovih autentičnih idejnih izvora i političkih tokova, a naročito od misli i težnji Marksa. Stvaraju se i novi pojmovi, kao što su: »socijalizam sveta« ili »svetska demokratija«. Ti termini stižu već i pravo građanstva u nizu velikih jezika sveta (socialisme des conseils, council socialism; démocratie d' auto-détermination, social selfmanagement).

Društveno samoupravljanje se objašnjava i opravdava na razne načine a daje mu se i različit smisao. Prevladava gledište da je društveno samoupravljanje jedini uslov ograničenja i prevazilaženja birokratske strukture socijalističkog društva. Pri tome jedni ističu društveno samoupravljanje kao izraz i potvrdu principa, »spontanost« nasuprot načelu autoritativizma. Drugi traže u samoupravljanju ljudski i grupni pluralizam suprotno totalitarizmu. Ima pisaca, više nego pokreta, koji u samoupravljanju nalaze skoro »univerzalni ključ« za rešenje ne samo društveno-političkih već i moralnih i uopšte »međuljudskih odnosa«. S druge strane samoupravljanje se osporava pa i negira ne samo od ideologa kapita-

* Ovo su odlomci iz drugog izdanja knjige prof. I. Đorđevića koje se uskoro objavljuje (u izdanju »Savremene administracije«, Beograd). Iako je ovaj tekst — osim nekih manjih dopuna — istovjetan sa onim u prvom (već iscrpljenom) izdanju, objavljujemo ga zbog interesa koje može imati za naše čitaoce i zahvaljujući predusretljivosti izdavača i pisca.

lizma već i od skeptika i svih poklonika »jedne države« i monopolizma vlasti. S »leva« ono se stavlja u sumnju kako od starog »talijanskog socijalizma« tako i od novog »neomarksizma« koju politiku nalazi samo u vlasti, a upravljanje samo u mehanizmu, državi.

Dva osnovna pozitivna shvatanja o samoupravljanju prevladaju u mnogim radovima marksizma, ili onih koji se služe marksizmom kao idejnim pogledom ili naučnim postupkom.

Po jednom shvatanju (Ernest Bloh, Žozef Gabel, Markiz Lubel i drugi) socijalizam mora zahvatiti društvene odnose i napustiti sferu vlasti, politike i »makroorganizacije«, naročito države u starom smislu. Da bi se to postiglo, socijalizam mora menjati društvene odnose i time se uspostavljati, prvenstveno i osnovno, u mikroorganizmima društva, naročito u preduzeću i drugim radnim ćelijama društva. Prema ovom shvatanju radnički saveti i slični organi samoupravljanja obezbeđuju nužni društveni »spontanzam« i suprotstavljaju se globalnom i formalnom društvu, koje se i može menjati samo kad se socijalizam ostvari u malim grupama ili »grupama lice u lice«. U ovim shvatanjima, u kojima neki nalaze senku Furijea i Prudona (i ona postoji), drugi smatraju da se nalazi prava misao Marksa koja suprotstavlja »zajednicu« (communauté), kao originalan i prirodno društveni pojam kategoriji »društva«, kao obliku alijenacije čoveka i njegovih snaga.

Pojedini marksisti smatraju da su mikroorganizmi ne samo početak već i suština socijalizma, da se tu jedino može postepeno ostvarivati proces »dezalijenacije« i »dereifikacije« ljudskih odnosa. Neki kuju čak i novi termin koji je čitava nova teorija socijalizma: »mikrosocijalizam« ili čak »mikromarksizam«.

Suprotno tome, pojedini socijalistički mislioci, i ne samo »tradicionalni« marksisti, ističu da se socijalizam može uspostaviti i razviti samo ili prvenstveno u globalnom društvu. Jedni u tome nalaze opravdanje za etatizam i prvorazrednu ulogu države. Drugi ističu da je i sam proces otuđenja i reifikacije nastao u globalnom društvu, u režimu podele rada i privatne svojine, pa da se prema tome, dezalijenacija i dereifikacija mogu ostvarivati samo na političkom nivou i zahvaljujući globalnoj reorganizaciji društveno-ekonomskih odnosa i ekonomije kao celine. Ovakvo stanovište uživa i podršku ne samo tradicionalista već i Đ. Lukača, koji i sam u svom radu *Istorija i klasna svest* smatra da su borba klasa i klasni preobražaji u globalnom društvu procesi u kojima se jedino može obezbediti i ostvarivati vraćanje svih vrsta otuđenja, od ekonomskog do ideološkog, i time otuđenja od samog sebe.

Savremena društvena i politička praksa u zemljama socijalizma, i u onim koje se bore za socijalizam, pružaju nove elemente za razrešenje ove protivrečnosti koja je više jedan izraz uobičajenog bipolarnog mišljenja nego kritičke analize socijalističkog razvitka. Problem i ostvarivanje samoupravljanja postavlja se na drugi način i sa različitim značenjem u procesu borbe radničke klase za socijalizam, i u socijalističkom društvu; ali ne i na isti način i sa istim mogućnostima u svakoj socijalističkoj zemlji. To ne smanjuje principijelan značaj društvenog samoupravljanja. Socijalistički odnosi se stvaraju i u preduzećima i drugim odnosima rada skoro u celom svetu, kao i u onim političkim i društvenim organizacijama koje se spremaju da kao aktivni faktori učestvuju u budućim

revolucionarnim promenama, bez obzira kojim će se putem te promene izvesti. Suština je socijalizma da se on priprema i stvara i pre nego što postane oblik samog društvenog sistema.

Teorijski, u socijalističkom društvu samoupravljanje je opšti i jedinstveni princip, koji se istovremeno postavlja i na političkom i na društveno-ekonomskom nivou, u globalnom društvu i u preduzećima i drugim radnim društveno-političkim ćelijama. Kao što je istorijski neopravdano »odlagati« razvitak socijalističkih odnosa u očekivanju »jedino mogućih« uslova, tako je i nerearno očekivati da se društveno samoupravljanje ostvaruje samo u preduzećima i najnižim jedinicama u grupama »lice u lice«, a da se globalno društvo i »makroorganizmi« apstraktno negiraju kao ostatak stare društvenosti, koja će automatski nestati time što se teorijski oceni kao »ostatak starog«, kao »nesocijalistički segment«, nedemokratski etatizam i birokratski centralizam.

Suština ustavnog sistema Jugoslavije se sastoji u shvatanju i potvrđivanju društvenog samoupravljanja kao jedinstvenog procesa. Društveno samoupravljanje je osnovni politički i ustavni princip celog društveno-političkog sistema i ustavnog uređenja zemlje; od »mikroorganizma« do »globalnog društva«.

2. — U Jugoslaviji postoji isto tako različito shvatanje tumačenja društvenog samoupravljanja. Pored ovih ideoloških shvatanja koja ga osporavaju ističu se, mada ne preovlađuju, dva krajnja tumačenja: shvatanje je manje razvijeno i više se izražava kao premisa »i opšta ideja«, dok je drugo predmet pozitivističkih i empiričkih analiza koje se svode na prikaz i objašnjenje tekstova o organima samoupravljanja u radnim organizacijama ili na ispitivanje stavova i mišljenja radnika o radničkom savetu, direktoru ili pojedinim aktima koje ovi organi donose. Po sebi se razume, ispitivanje i poznavanje pojedinačnih oblika i konkretnog ostvarivanja samoupravljanja u radnim zajednicama i drugim ćelijama društva, potrebno je za razvijanje teorije i poznavanje prakse samoupravljanja, naročito samoupravljanja u preduzećima gdje je ono fundamentalno, s društveno-ekonomskog stanovišta.

Ali samoupravljanje je mnogo šire od pojedinih njegovih oblika i konkretnih manifestacija i mnogo dublje od funkcionalnih, socijalističkih, političkih i interpersonalnih odnosa u preduzećima ili drugim radnim organizacijama. Samoupravljanje je istorijski novi sistem odnosa u proizvodnji i raspodjeli i, istovremeno na toj osnovi, novi tip društveno-političkih odnosa u samom »sistemu« društva. Samoupravljanje je opšti naziv za društvene odnose koji se uspostavljaju u procesu podruštvljenja sredstava za proizvodnju i neposrednog demokratiziranja društveno-političkih odnosa. U tom smislu samoupravljanje je istorijski nova društveno-politička osnova celog društveno-političkog sistema koja se može nazvati socijalistička demokratija. Ovaj termin se opravdava time što je takva demokratija, u savremenom društvu, nužna i moguća samo u socijalizmu i primenom opšteg intelektualnog postupka, istorijsko-politički opravdanog, da se pojavi i institucija novog društva, još uvek u afirmisanju, formulišu u odnosu na pojmove koji su poznati u društvu koje još postoji i vrši svoj uticaj, iako se u marksističkoj teoriji i političkoj praksi »negira«. »Buržoaska«, dakle, i »socijalistička« demokratija.

Za Jugoslovensku socijalističku demokratiju izgleda kao najbolji i tačniji izraz: samoupravna demokratija. Buržoaska demokratija je po obliku vrlo različita, ali je njena osnovna karakteristika kao opšteg oblika, ili bolje — tipa demokratije, što je ona reprezentativna i time isključivo politička demokratija. Iz tog bi proizlazilo da je izraz koji se u nekim marksističkim krugovima često danas upotrebljava — samoupravni socijalizam — više pojam za razlikovanje nego naučno ispravan termin. Socijalizam kao i društveni sistem ne treba da se definiše i karakteriše političkim elementima.

Samoupravljanje se ne može shvatiti ako se ono definiše samo »pricipijelno« kao politički izraz društvene svojine, kao oblik upravljanja u radnim organizacijama, kao nova tehnika odlučivanja ili novi tip psihosocijalističkih odnosa u malim grupama. Ono je sve to i nešto više i teorijski načelnije: osnovni princip socijalističke demokratije, koji izražava novo u njenom društveno-političkom biću, u postojanju. To je osnovna premisa Ustava Jugoslavije (Odeljak IV, stav 1 Osnovnih načela i člana 71. Ustava) i time i njegovog ostvarivanja.

Predstavljajući osnovu društveno-političkog uređenja, samoupravljanje se ostvaruje u istoriji određenom i konkretnom savremenom društveno-političkom sistemu i životu Jugoslavije. Ono, i kao princip i kao tip novih društveno-političkih odnosa, utiče i treba da utiče na sve državne institucije i druge snage i faktore društveno-političkog sistema, kao što između njih i samoupravljanja postoji međusobni odnos zavisnosti, uticaja, ograničenja pa i odgovarajućeg protivstavljanja.

Prema tome, društveno samoupravljanje se ne može oceniti i shvatiti u celini, a naročito njegova praksa, pošto ono od principa postaje istorijska praksa neposrednog učestvovanja ljudi u društveno-političkim procesima, ako se ne ispituju unutrašnji odnosi i oblik društveno-političkog sistema kao takav u Jugoslaviji. Samoupravljanje kao politički sistem je nova pojava u istoriji i nužno je utvrditi šta je novo, a šta mu se protivi u konkretnim istorijskim uslovima.

3. — Politička istorija čovečanstva do danas je proces konstituisanja političkog života i političkog društva. Antički svet, srednji vek i buržoasko društvo nisu rešili problem političkog konstituisanja i političkog života, upravo rešavali su ga u skladu sa prevladavajućim društveno-ekonomskim i klasnim odnosima, istorijskim mogućnostima i ideološkim predstavama i shvatanjima. U azijskim despotskim državama politički život se izjednačava sa pojedincem, despotom, a svi drugi ljudi su potčinjeni, podanici. »Političko društvo«, ako se tako može nazvati, indetifikuje se sa despotom i nalazi se u njegovim rukama. Antički grad-država predstavlja izjednačenje političkog društva ili političke države i zajednice ljudi. »Građanin« prvi put stupa na političku pozornicu, on je svojstvo politički slobodnog čoveka. Ali slobodni građani su samo slobodni ljudi (nerobovi), čiji je broj minimalan, a ogromna masa ljudi su robovi, stvar — čak ne ni »objekti« u političkom smislu. Koncept »zajednice« odnosno zajednice ljudi-građana koji je ostavila grčka filozofija, naročito u radovima Aristotela, nije politička istina već idealan koncept, bez obzira na njegov stalni uticaj u političkom i misaonom razvitku čoveka i čovečanstva. Ču-

vena definicija politike kao »javne stvari«, koju će razviti rimski pravници, politički je odnosno klasni pojam, jer ona otuđuje od istinske javnosti, od učestvovanja u javnim stvarima sve koji rade — znači ogromnu većinu ljudi.

Hrišćanstvo postavlja zajednicu ali zajednicu ljudi kao »božijih kultura«, a ne kao realnih ljudi pa čak ni kao političkih bića. Političko društvo, ili »politički« uslov, kao što kaže Marks, bio je dotle religiozna sfera, religija narodnog života, »nebo njegove univerzalnosti u odnosu na zemaljsku egzistenciju njegove stvarnosti«, (K. Marks: *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 70). U srednjem veku uglavnom se život naroda i postojanje države izjednačuju, ali ljudi iako nisu više robovi, daleko su od toga da su slobodni. To je jedna vrsta »demokratije-neslobode« i ostvarivanja društveno-političkog otuđenja u potpunosti. Time nastaje ovaj stvarni »dualizam«, koji Marks na više mesta pominje, i koji je od bitnog značaja za razumevanje političkog razvitka čovečanstva i shvatanje suštine i oblika demokratije u socijalizmu i dalje demokratizacije odnosno negiranje tog dualizma u vidu stvarne zajednice, zajednice građana koji su ljudi, koji su građani.

Ovaj dualizam je suština buržoaskog političkog života i svih njenih političkih sistema, uključujući tu i demokratsku republiku kao najrazvijeniji oblik političkog društva u kapitalizmu.

U buržoaskom političkom društvu, naročito preko njegove reprezentativne države i parlamentarne strukture, čovek je definitivno podeljen na dve udvojene i protivrečne sfere: političku i privatnu. Na osnovu privatne svojine, kapitala i robne proizvodnje razvio se duboki proces reifikacije koji je istovremeno izvršio denaturalizaciju ljudskih odnosa i samog čoveka. Čovek je radni, najamnik, poslodavac, funkcioner, tj. »homo economicus« i građanin tj. »politička životinja«. Sve je to u čoveku i oko njega ras-komadano i automatizovano, tako da on ne uspeva da postane »generički čovek«, tj. potpuni čovek; nije čovek koji radi, živi i organizuje sa drugim ljudima život zajednice.

U takvim uslovima, demokratija koja je načelno po svom pojmu suština i oblik, »rešenja zagonetka svih ustava«, pretvara se u novu otuđujuću sferu, ne zahvata i prave društvene i ljudske odnose, i umesto da »njen formalni princip bude i njen materijalni princip« njen formalni princip je »postao materijalni« (Marks). Politički život se odvija, organizuje se u državi tj. u njenim političkim mašinerijama, organizacijama i partijama, a stvarni život naroda postaje sputan i otuđen.

Suština ovog političkog razvitka čovečanstva je da se politički život nije konstituisao kao političko društvo, i da je političko društvo, i u obliku demokratije, odvojilo čoveka odnosno većinu proizvođača i stvaralaca od stvarnog života. Demokratija, koja je nastala sa velikim buržoaskim revolucijama, ostala je do danas zasnovana na ovom realnom dualizmu. Većina savremenih ustava uglavnom kao politički oblik imaju demokratiju i time je demokratija njihova istina. Ali pošto stvarni društveno-politički sistem nije demokratski, ni jedna istorijska demokratija nije prava demokratija (v. Marks: *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 69—72).

Društveno samoupravljanje, kao izraz slobodnijih socijalističkih odnosa, predstavlja jedan od puteva rešavanja ove »stvarne zagonetke« demokratije.

Ono predstavlja početak razrešenja realnog dualizma između privatnog i javnog života, između života naroda i politike, pretvarajući demokratiju ustava u demokratiju prakse. Polazna osnova tog novog demokratskog procesa jeste ukidanje privatne svojine ne kroz državu već u novom obliku sve stvarnije odnosno zajedničke (društvene) i individualne svojine: za ukidanje vlasti ne samo kroz predstavnički sistem, političko-partijski i najviši »narodni« već u obliku samoučestvovanja čoveka. S obzirom na to, polje ostvarivanja samoupravljanja je celo političko društvo i to mora postati da bi demokratizacija bila sve stvarnija.

To političko društvo koje postaje sad društvo socijalizovane politike, odnosno zajednička stvar radnih ljudi i postepeno svih građana, ne uspostavlja se automatski ni više ili manje obezbeđenim novim društveno-ekonomskim osnovama. Ono se mora politički konstituisati, tj. kao osnov samostalan i aktivan demokratski pokret. Društveno samoupravljanje je danas jedina realna »pronadna« društveno-politička osnova tog novog oblika demokratije, koja je u stvari socijalistička demokratija. Samoupravljanje se samo u njenoj realnosti i može ostvarivati kao istinski princip, istovremeno dajući joj i njenu novu odgovarajuću političku osnovu.

Prema tome, socijalistička demokratija se ne rađa sama od sebe ni iz socijalizma kao takvog, već se stvara, razvija i prevazilazi u političkoj sferi, u političkom društvu koje postaje javno društvo, zajednica građana koji su sve više radni ljudi i proizvođači. Ali, i obrnuto, ukoliko je socijalistička demokratija potpunija, poklapa se sa celim političkim sistemom i postaje ne samo njegov oblik već i sadržina, ukoliko se i stvaraju novi uslovi za ostvarivanje društvenog samoupravljanja. Socijalistička demokratija ne rešava samo političkim aktom i oblicima dualizma između formalne i istinske demokratije, između čoveka i građanina, između privatnog i javnog života. Ona to postiže u stalnom procesu stvaranja osnova i oblika demokratizma i samoupravljanja. Socijalistička demokratija postaje utoliko realnija ukoliko je više samoupravna, ali i ukoliko su politički sistem i politički život više demokratski. Ovaj proces se ne razvija automatski i po želji ljudi, već u istorijskim datim društveno-ekonomskim, političkim, kulturnim i drugim uslovima koje sad sami ljudi stvaraju i na koje utiču.

U tom složenom društveno-političkom procesu, posebno mesto i ulogu ima, i u savremenim uslovima socijalizma u Jugoslaviji, jedan od osnovnih oblika političkog konstituisanja društva na stari način — država.

4. — U političkoj teoriji i u novim ustavima Jugoslavije dve su osnovne postavke o državi u sistemu socijalističke demokratije. Država je ne samo nužna kako iz unutrašnjih tako i međunarodnih uzroka, ona je nužna i kao sila i kao određeni regulator za razrešavanje unutrašnje protivrečnosti i utvrđivanje i obezbeđenje ekonomskog i opštedruštvenog razvitka socijalizma; ona je nužna kao odbrana nezavisnosti i slobode socijalističkog društva, jer se ono još uvek razvija u nacionalnim okvirima i u svetu koji je podeljen i kome stalno prete opasnosti od upotrebe sile.

Ali država je i potreba, pošto socijalističko društvo još nije našlo (i iz objektivnih uzroka) potpuno drugu i svojevrsnu organizaciju, i zato što samo država ima i može da reši niz zadataka prelaznog perioda od kapitalizma u socijalizam. Samo rešavanje

ovih zadataka odnosno njeno nužno ostvarivanje kao društvene potrebe može se naučno i ozbiljno uzeti kao kriterijum ocene i nastupanja »njegovog kraja«.

Svako drugo gledište o ulozi i prestanku države je utopističko i ne služi realnom socijalističkom društvu. Ali, i to je druga osnovna teorijska i politička premisa o ulozi države u socijalizmu; država ne treba i »ne sme« biti stara država, kao jedini »zvanični« oblik društva i stalno otuđujuća snaga stalnog otuđenja političkog života od društva, čoveka i njegove slobode. Ova država se mora menjati smanjenjem svojih funkcija i promenom položaja i oblika. Ona treba da omogući, i da se sama stavi u uslove koji favorizuju kako proces institucionalisanja društvenog samoupravljanja, tako i odgovarajućeg sve šireg i samostalnijeg slobodnog određivanja i razvijanja čoveka i njegovih udruženja; nove »mreže« društvenosti po stvarnoj potrebi i meri čoveka.

To zahteva da se država u socijalističkoj demokratiji mora ustavno definisati kao demokratija, kao demokratski politički oblik. Ali, to nije dovoljno, pa ni osnovno. Takva država se ustavno i u praksi mora uspostaviti u odnosu na sistem društvenog samoupravljanja. U tome je i bitna novina i strukturalna promena društveno-političkog uređenja koje inauguriše ustavni sistem. U ovom ustavnom sistemu društveno samoupravljanje ne negira državu, ali kao nova snaga, kao ustavni princip i društvena praksa i ono utiče na promenu države i u određenoj meri i nju postavlja na nove samoupravne osnove. Time je izraženo dosad najradikalnije deetatizovanje i depolitizovanje, i aktivno podruštvljavanje političke vlasti.

Saglasno tome, socijalistička demokratija nije simbioza »mikrodemokratskih« organizama — samouprave i otuđenog »makro-političkog društva« — države; ona je društveno-politički sistem koji se uspostavlja na osnovnim samoupravnim ćelijama — radnim zajednicama i komuni, i kao takva se na relativno novi način konstituiše kao jedinstveni politički proces odlučivanja i svojstven ustavni sistem. U tom je teorijski ali i praktično politički značaj opšteg položaja i uloge opštine u političkom konstituisanju sreza, republike i federacije, kao i nova »samoupravna« struktura svih predstavničkih tela ovih društveno-političkih zajednica.

Ovaj opšti samoupravni demokratski oblik političkog društva je sve više javan, društven i u izvjesnoj meri »prozračan«. On više ne prikriva čoveku smisao društvenog i ličnog života. Realni materijalni i politički odnosi postaju jasniji ili manje skriveni nego u svim ranijim oblicima demokratije i političkim uređenjima socijalizma. Postajući neposredno i posredno upravljački, ljudi postaju i osećaju sebe kao nove političke snage čija moć je već tolika da ih nijedna druga društveno-politička snaga ne može svesti na nemoć. Država više nije za čoveka mašina čije poluge pokreću viši upravljači u odnosu na ljude, koji su pozvani da je i protiv sebe pokreću, postajući u stvarnosti samo pasivni, iznenađeni, podređeni i obični izvršioc. U samoupravnom društveno-političkom sistemu uspostavlja se novi društveno-politički organizam koji, istina, u znatnoj meri još uvek putem političke vlasti ujedinjuje i usklađuje sve delove i sve elemente, ali ti delovi u tome već znatno aktivno učestvuju i to kao nosioci lične i kolektivne autonomije, ostvarene i zajamčene u demokratskim odnosima i demokratskom upravljanju u radnim i drugim osnovnim ćelijama društva.

Tu nastaje jedan od osnovnih novih problema demokratije i njenog ostvarivanja. Svi pojedinačni i zajednički interesi još nisu potpuno vidljivi, i ne mogu se snažnije i neposrednije ostvarivati. Oni se još uvek znatno a možda i pretežno traže i javljaju u obliku opšteg interesa koji kao takav ima elemente »imaginarnosti« (za niz ljudi) i otvaraju se velikim delom u društvenoj zajednici, odnosno preko njenih najviših državnih organa. U društvu, koje nije homogeno i ljudi su prinuđeni da se još uvek i sami bore za materijalnu i ličnu egzistenciju, postoje opasnosti i pojave da se konstituisani sloj upravljača pretvori u birokratiju, odnosno da se još uvek nužni upravljači odvoje od društva i da svoje pojedinačne odnosno formalno opšte interese ostvaruju kao realne »zajedničke« interese građana.

U industrijskoj i tehničkoj organizaciji privrede i upravljanja, kroz koju prolazi i neizbežno mora proći svako savremeno društvo, a time i jugoslovensko, postoje istovremeno i tehnički i društveno-politički uslovi da se tehnobirokratizam razvija, i da se ne samo proširuje etatistički intervencionizam i centralistički etatizam, već i da se slabi, ograničava i negira društveno samoupravljanje. Ali i pojedini »niži mikrooblici« društvenog samoupravljanja, ne samo u velikim preduzećima nego i u drugim organizacijama, nisu van ovih uticaja, i birokratizam u njima postaje opštiji ukoliko se održava i proširuje u makrosferi (državnoj, opšteprivrednoj, političkoj) zajednice. Tehnokratizam nije samo fenomen upravljanja već on pokazuje tendencije da kontroliše i organizuje celu društvenu i ljudsku stvarnost i njegov »formalizam« tada može postati vrlo realna ne samo moć već i sila i vlast koja svoje interese i ciljeve predstavlja i sprovodi kao interese i ciljeve društva i države. To je nova mogućnost da se uspostavi jedan realni dualizam koji ponovo odvaja politički život od javnog, od društvenog, od radničke klase i radnog čoveka. Na taj način uloga političke države jača, istina, u novim oblicima dominacije i otuđenja radnog čoveka.

5. — Samoupravljanje je u svojoj suštini i po društveno-političkoj tendenciji ne samo antibirokratsko već i nova politička snaga u borbi za debirokratizaciju odnosa i organizacija. Društveno samoupravljanje je oblik učestvovanja i angažovanja što većeg broja »svih«. To je princip traženja istine i menjanja stvarnosti zajedničkim naporima nasuprot idejama o hijerarhiji znanja i apsolutnosti istine. Birokratija i tehnokratija se tome suprotstavljaju, pošto one imaju svoj kodeks znanja i svoj tip odnosa. Taj kodeks birokratskih vrednosti zasniva se na hijerarhiji znanja. »Glava — kaže Marks — ostavlja nižim stepenima brigu da shvate pojedini, a niži stepeni u zamenu veruju da je glava sposobna da shvati opšte i tako se oni varaju uzajamno. Birokratija je imaginarna država, pored stvarne države, spiritualizam države. Svaka stvar ima dva značaja — jedno stvarno, drugo birokratsko (kao i volja)«. (K. Marks: *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 102).

Kafka je istakao i obrnuti birokratski proces koji nastaje u uređenju koje nije potpuno racionalno i birokratsko u Marksovom smislu, već donekle u Veberovom značenju birokratizma, tj. koji obuhvata i izvestan »racionalni« princip decentralizacije. Marksova decentralizacija u birokratskom sistemu, pokazuje ovaj proces,

prekida stvarni odnos između najviših i nižih stupnjeva čak i kad ovi drugi nisu potpuno mrtvi i servilni: komunikacije odozgo uvek su sagorene pre nego što stignu do »zamka« (Kafka: Zamak).

Društveno samoupravljanje traži odbacivanje svake hijerarhije znanja, osim istinskog znanja. Sprovedeno kao opšti princip političke organizacije, ono gradi »zamak«, tj. politički sistem po svom uzoru i time nastoji da se komunikacije odozgo poznaju na gornjim lestvicama i da se uzimaju kao elemenat saznanja i odlučivanja. Društveno samoupravljanje samo po sebi nije nosilac znanja, i otuda ono zahteva demokratizaciju društvenog i političkog sistema, slobodu misli i stvaranja, razvitak kulture i znanja odnosno nauku u punom smislu kao jednu od svojih osnova.

Društveno samoupravljanje nije samo nova snaga koja se idejno i politički suprotstavlja birokratiji i tehnokratiji. Ono ih, u datim uslovima opšte demokratizacije samoupravnog političkog organizma, ograničava i sprečava da se ne uspostave kao opasna snaga ne samo političkog već i društvenog otuđenja i otuđenja čoveka od samog sebe. Da bi se to postiglo, društveno samoupravljanje se mora definisati i primenjivati u celini, tj. u odnosu na politiku naročito u njenom koncentrisanom obliku, kao država.

Neposredno upravljanje tehnikom i ekonomijom nije ni jedini ni definitivni osnov ideje i ostvarivanja društvenog samoupravljanja. Koncentrisana politička snaga u postojećoj državi, ili njenim posredstvom, koristeći još uvek uticaj koji ima na ekonomiju, na upravljanje globalnom tehnikom, privrednom i društvenom politikom, može, uz potporu nacionalizma, velikodržavne politike ili čak pojedinih »socijalističkih« mitova staviti ponovo pod svoju kontrolu ekonomiju i ugušiti samoupravljanje. Na toj osnovi politika može da razvija svoju sopstvenu dijalektiku i da razvija svoju »volju za moći«. Već 1844. godine Marks je pisao u pariskom »Vorwaertsu«: »Revolucija uopšte, tj. obaranje postojeće vlasti i razaranje starog stanja stvari, politički je akt, ali bez revolucije socijalizam ne bi se mogao ostvariti. On ima potrebu za ovim političkim aktom u meri u kojoj ima potrebu za uništenjem i razaranjem. Ali čim počne svoju organizatorsku aktivnost, i koja se izrazi u isto vreme kao i njihov sopstveni cilj, njegova individualna duša, socijalizam se mora otresti svog političkog omotača« (K. Marks, »Pruski kralj i društvena reforma«, *Filozofska dela*, tom V, str. 244 — na francuskom).

Sve to još jednom pokazuje da je, načelno i »organizaciono«, društveno samoupravljanje politički oblik socijalističke demokratije i da se ono ne može uspostavljati bez sve realnije i potpunije demokratizacije politike, svih procesa odlučivanja i društveno-političkih odnosa. Politička istorija socijalizma je pokazala da se ovaj politički »omotač«, kad postane etatistički i birokratski, može pretvoriti u kruti okvir pa čak i apsolutističku političku košulju, koja može prigušiti politički i javni život socijalističkog društva, ali ga ne može uništiti i definitivno pa ni duže otkloniti sa onog puta koji je oslobodila revolucija.

Teorijska misao i praksa socijalističkog društva su ujedno i pronašli (zasad) onaj politički sistem u kome se stari »politički omotač« može menjati i postepeno utapati u samoorganizovani politički život socijalizma, koje će biti ne »sistem« već sve više novi samoupravni organizam. Taj u isto vreme prelazni i novi po-

litički oblik sa elementima društvenog samoodređenja jeste samoupravna socijalistička demokratija. Ova demokratija nije samo novi pa ni samo viši i savršeni oblik demokratije. Ona je nova istorijska pojava; u njoj se izražava početak političkog konstituisanja društva u pravom i time poslednjem političkom obliku; obliku određenog podudaranja u protivrečnosti društva i političkog društva, pretvaranja društva u zajednicu radnih ljudi i građana. To je ona zajednica u kojoj se najzad ostvaruje, kao što je Marks isticao »samoodređenje radnika«, koje je jedina garantija da se uspostavi »oslobodilački pokret radničke klase«, koji jedino i može nastupati kad je radni narod ne formalni, već stvarni, svoj nosilac tog svog pokreta. Samoupravljanje je dosad najpodesniji oblik ovog oslobođenja i samoodređivanja radničke klase.

Suština naprednog dela jugoslovenskog društva i političke uloge radnih ljudi je u stalnom ostvarivanju samoupravljanja ne samo kao principa već i kao institucioniranog i slobodnog oblika i pokreta društva, kao nove društvene i materijalne snage. U postizanju ovakvog samoupravljanja nalazi se i jedan od osnovnih uslova ostvarivanja novog ustavnog sistema i njegove socijalističke samoupravne demokratije.

Samoupravljanje i sistem socijalističke demokratije otvaraju novu eru prelaska iz političke u socijalnu revoluciju, tj. u takvo stanje koje menja, kao što je Marks isticao, »političku dušu revolucije«, koja »u skladu sa ograničenom i podeljenom prirodom te duše« i »organizuje jednu dominirajuću sferu društva na štetu sveg društva«.

Ustavni sistem Jugoslavije nastoji (i mora težiti da ne bi stagnirao) da se razvitkom samoupravljanja i socijalističke demokratije nađe i ostvari nova društvena duša revolucije i demokratije, tj. da se svesno i spontano, društvo organizuje sve više kao samouprava radnih ljudi i da se time smanjuju mogućnosti da se odvoje pojedine društvene snage kao dominirajuće snage. To je najveći teorijski i politički doprinos samoupravljanja i samoupravne socijalističke demokratije savremenim problemima i novim težnjama socijalističkog i progresivnog pokreta u svetu. Otuda je samoupravljanje ne samo princip već i jedna nova oslobođena i oslobađajuća snaga stavljena sve više u ruke radnog čoveka Jugoslavije. Napori, uspeh društva i čoveka da stave ovu snagu u službu socijalizma i njegovog oslobodilačkog pokreta jesu osnovni i politički uslovi afirmisanja novog ustavnog sistema. Od te afirmacije mogu zavisi i mnogi pokreti i preokreti u praksi, misli i svesti ljudi i izvan Jugoslavije. U tome je još jedna opšta karakteristika ustavnog sistema koja ukazuje ujedno na ulogu, ali i odgovornost radnih ljudi, njihovih ustanova i organizacija u njegovom vernom i doslednom ostvarivanju.

II Samoupravljanje u radnoj organizaciji

1. — Osnova samoupravljanja je u radnoj zajednici. Samoupravljanje je nastalo u radnim zajednicama, u njima se proverava i razvija i, u krajnjoj liniji, od uspeha samoupravljanja u osnovnim organizacijama odlučivanja, a naročito u radnim organizacijama, zavisi ne samo afirmacija i realnost ovog oblika demokratije

već i celokupni dalji razvitak pa i uspostavljanje demokratije. Ne samo politička i moralna vrednost socijalističke demokratije nego i pre svega njena ekonomska osnova i materijalna snaga.

Bitka za samoupravljanje je i dalje u radnoj organizaciji i ona je i dalje otvorena, imajući za sobom, što je od istorijskog značaja — sopstveni i realni početak. U novom ustavnom sistemu društveno samoupravljanje je postavljeno kao u osnovi jedinstveni oblik upravljanja koji ima za svrhu da obezbedi jedinstvo društveno-ekonomskog položaja radnog čoveka bez obzira na delatnost radne organizacije; povezanost rada i napretka u radu sa samoupravljanjem; sve novije i stvarnije oblike demokratskih i humanih odnosa među ljudima. Posmatrajući sa evolutivnog stanovišta, svi oblici samoupravljanja bi imali da se izjednače s »radničkim samoupravljanjem«, sa upravljanjem u privrednoj organizaciji kao dosad najrazvijenijim i najadekvatnijim oblikom.

Osnovna jednakost oblika ne znači identitet a još manje apsolutni identitet tih odnosa. Raznovrsnost oblika je nužnost društvenog samoupravljanja, ukoliko je ono realni princip participacije na osnovu rada. Osim toga, na oblik samoupravljanja utiču i vrste delatnosti, veličina i složenost radnog procesa, karakter podele rada i mnogi drugi uslovi. Ne samo da je neosnovano šablonizirati ove odlike između bitno različitih delatnosti (privreda i nauka ili umetnosti i sl.) nego i u istoj oblasti rada. Ni na istom nivou radnog procesa, ne može se rešenje samoupravljanja tražiti u imitaciji i prenošenju »jedino ispravnih modela«.

Pored toga, i samo dosadašnje »radničko samoupravljanje«, samoupravljanje u privredi nije ni završen proces ni uvek, odnosno već danas svuda prihvatljiv oblik. U izvesnom širem smislu, dosadašnji oblik samoupravljanja u privrednim organizacijama je bio više posrednički, a manje participacioni i samoupravljanje u svom čak bukvalnom smislu; više mehanizam unutrašnjeg demokratizovanja vlasti nego stvarni demokratski proces odlučivanja povezan sa radom.

Posle prvog demokratskog elana koji je pratio uspostavljanje radničkog samoupravljanja i docnije društvenog samoupravljanja u ustanovama, poslednjih godina radničko samoupravljanje se nije mnogo razvilo ni sadržinski ni po oblicima i čak je dobijalo izvesne tradicionalno administrativne elemente. Dve su opšte tendencije koje su se uglavnom dosad manifestovale. Jedna je u izvesnom smislu administrativno-birokratska, a druga je elementarno odnosno politički demokratska. U nizu radnih organizacija stvarno upravljanje pripada užim telima i pojedincima. U najboljem slučaju uspostavlja se »kolektivno upravljanje« a ne samoupravljanje. Upravno-odborska tendencija u sistemu radničkog samoupravljanja, uslovljena i pojačana stručnjačko-tehnokratskim uticajem, izazvala je razne reakcije u kojima je bilo i elemenata »anarhosindikalizma« i političkog egalitarizma. Ove druge tendencije su bile pozitivne ne samo po tome što su ukazivale na jedno relativno zaostalo kristalizovanje prvih oblika upravljanja radnim organizacijama već i po tome što su one bile skoro nesvesni ali i svesni (u nizu preduzeća) vesnici određenih protivrečnosti koje je radala nužnost ili borba za uvođenje savremenijih tehnoloških procesa i racionalnije podele rada, naročito za uvođenje savremenijih tehnoloških procesa i racionalnije podele rada, naročito za uvođenje

savremenijih tehnoloških procesa i racionalnije podele rada, osobito u modernijim fabrikama i u kolektivima koji nisu zapali u konzervativizam.

U nizu radnih organizacija od »posebnog društvenog značaja«, odnosno u ustanovama u oblasti školstva i obrazovanja, nauke i kulture, zdravstva, kao i u drugim organizacijama koje vrše poslove od javnog značaja (radio-televizijske stanice, izdavačka i novinska preduzeća, organizacije u oblasti saobraćaja i komunikacija, zajednice i druge slične organizacije) oblici upravljanja su još uvek ili neadekvatni, nedovoljno razvijeni, donekle i profesionalizovani i u znatnoj meri administrativno-funkcionerski ili formalno, tj. posrednički samoupravni. Ova faza u ostvarivanju radničkog samoupravljanja u pojedinim razvijenim, modernijim i naprednijim preduzećima već se prevazilazi i traže se novi adekvatniji oblici.

Pored rezultata koje je društveno samoupravljanje u radnim organizacijama pokazalo kao pokret za razvitak proizvodnih snaga i zainteresovanosti radnika i kao osnova demokratizacije društveno-političkih odnosa, ono je u ovom periodu izazvalo i druge promene od opšteg društveno-političkog interesa. Samoupravljanje je omogućilo proces deatizacije u odnosu na državne organe, otkrilo je novu društveno-političku vrednost društvene svojine, ograničilo najamne i činovničke odnose i pokrenulo unutrašnju demokratizaciju u preduzećima i ustanovama.

U ovom (dosadašnjem) periodu — prva faza — radničko i uopšte društveno samoupravljanje je bilo pretežno »negativno« i naslonjeno na stari tip podele rada i radnih odnosa; u početku neizbežno zasnovano na nasleđenoj »klasičnoj« organizaciji preduzeća sa pretežno zanatskim karakteristikama i ustanove sa pretežno administrativnim karakteristikama. Kao svaki oslobodilački proces u ljudskom društvu, tako se i društveno samoupravljanje u ovoj fazi definisalo u odnosu na raniju organizaciju upravljanja i nju je delimično negiralo uspostavljajući svoju autonomiju. Isto tako, ovaj oslobodilački pokret nije mogao odmah i na celom području da stvori svoju autonomiju, a također ovaj oslobodilački proces nije mogao odmah i na celom području da stvori svoju sopstvenu društveno-ekonomsku i političku osnovu, iako je svojim postojanjem počelo da utiče na njenu promenu i ukoliko je više uticalo, utoliko je samoupravljanje bilo realnije, kao i obrnuto, ukoliko je stara tehnološka i radna osnova organizacije bila žilavija i zaostaliya, utoliko je ono nailazilo na veća ograničenja i teškoće.

Novi ustav otvara drugu fazu u razvitku društvenog samoupravljanja koju mora karakterisati pozitivno samoupravljanje, odnosno samoupravljanje koje se definiše već samo za sebe, i u svojoj unutrašnjoj snazi i vrednosti nalazi uslove, ulogu i uticaj ne samo u »mikroorganizmima« već i u »mikrodruštvu«. Takvo društveno samoupravljanje isto tako traži i dublju promenu svoje sopstvene društveno-ekonomske i društveno-političke osnove, odnosno promenu procesa rada, i zajedno s tim osnovom se mora afirmisati kao realno novi oblik ne samo socijalističkih odnosa u radnoj zajednici već i kao nova snaga ekonomskog i kulturnog napretka zajednice.

2. — Ove nove empiričke i teorijski stvorene postavke i težnje sadrži Ustav Jugoslavije (član 10), koji ističe: »Radni ljudi koji rade u radnoj organizaciji uspostavljaju, kao članovi radne zajednice, međusobne radne odnose i ravnopravni su u samoupravljanju. Organizacija rada i upravljanja u radnoj organizaciji treba da omogući da radni ljudi na svakom stupnju i u svim delovima radnog procesa, koji predstavljaju celinu, što neposrednije odlučuju o pitanjima rada, o utvrđivanju međusobnih odnosa, raspodeli dohotka i drugim pitanjima svog ekonomskog položaja, obezbeđujući istovremeno najpovoljnije uslove za rad i poslove radne organizacije«. U ovim odredbama Ustava izražena je ne samo čitava moderna i napredna (industrijska) sociologija rada zasnovana na naučno utvrđenim rezultatima, već i čitava teorija i praksa samoupravljanja zasnovana na iskustvu i perspektivama daljeg ostvarivanja samoupravljanja i sve stvarnijih socijalističkih demokratskih odnosa u društvu i političkom uređenju. Ove odredbe prevazilaze analize i objašnjenja najnaprednijih i najkritičnijih industrijskih sociologa, politikologa i psihologa. One prvi put na osnovu iako još nedovoljno razvijene prakse, izražavaju spajanje naučne organizacije industrijskih i radnih procesa sa promenom društvenih odnosa ne samo u mikroorganizmima već i u makroorganizmima društva koje gradi socijalizam. Najzad, ove odredbe su postavka koja još nije ostvarena upravo koja počinje da se realizuje u prvim probnim oblicima koji su već sami po sebi potvrda nove funkcije samoupravljanja i elemenat njegovog duhovnog razumevanja i stvarnijeg primenjivanja.

U ekonomskim i društveno-političkim odnosima Jugoslavije nisu otklonjeni, niti se mogu objektivno, u celini i potpuno otkloniti elementi najamnih odnosa i eksploatacije rada, a naročito elementi hijerarhije i raspodele pa i suprotnosti između upravljačkih i izvršnih funkcija u svim oblastima odlučivanja a time i u radnim organizacijama. Ovi odnosi se reprodukuju i zaoštavaju ne samo u zaostaloj i nerazvijenoj podeli rada, već i u modernoj podeli rada koja je preneti iz drugih društvenih odnosa. Svaka tehnologija, kao što je već Marks pokazao, ne samo da reflektuje postojeće društvene odnose i razvitak društva već i aktivno utiče na odgovarajuće obrazovanje odnosno konzerviranje društveno-ekonomskih i političkih odnosa, suprotno unutrašnjoj »čisto racionalnoj« i po tendencijama progresivnoj logici naučne i napredne tehnologije. Pojedini američki industrijski sociolozi i francuski sociolozi rada utvrdili su ovu imanentnu protivrečnost racionalizacije i tehničkog napretka u najmodernijim kapitalističkim privrednim organizacijama. G. Drucker ističe da u takvim uslovima »razvijena podela rada proizilazi iz nužnosti za upravljače, za vođstvo, da kontrolišu radnike i da učine sebe nezavisnim od njih«. (G. Drucker: *Occupation and Ideology of the Salaried employees*, New York, 1949).

Celokupna teorija i praksa organizacije rada u većini ne samo industrijskih preduzeća već i drugih organizacija rada zasniva se sve više i organizuje na jednoj složenoj vertikalnoj i horizontalnoj raspodeli i podeli (hijerarhizacija funkcija i parcelizacija radnih operacija). Mnogi sociolozi pokazuju da je ovako »komplikovani hijerarhijski sistem rada, kao što izričito kaže Drajfus, dijametralno suprotan naporima da se ostvari racionalizacija proizvodnje« (G. Dreyfus: *Traité de sociologie du travail*, knj. I, Paris, 1961).

Sva ova dublja i savremena proučavanja društvenog i tehničkog karaktera i oblika organizacije rada u privrednim organizacijama potvrđuju postojanje novih protivrečnosti između produkcionih odnosa i zahteva proizvodnje. Nasuprot ogromnom razvitku savremene proizvodnje u kapitalističkom društvu i u svakom društvu koje bitno ne menja protivrečnost između karaktera i tehnološke mogućnosti proizvodnje i produkcionih odnosa — postoji značajni gubitak radnih energija; postoje vidljive i nevidljive klase granice odnosno ograničenje potencijalno nužne i moguće proizvodne ekspanzije. Podela rada koja ne ukida najamne odnose i ne menja protivrečnosti između rukovodećih i izvršnih funkcija neizbežno ograničava produktivnost rada, i naravno, vitalne interese i uslove ličnosti radnika, njegove radne, duhovne energije i mogućnosti.

Prema tome, svaka podela rada u organizacionom sistemu društvenog rada nije uslovljena samo tehničkim i organizacionim zahtevima već i društvenim. Ovi zahtevi predstavljaju jednu celinu, jedinstvo. Mnogi istraživači na Zapadu pokazivali su da je vezivanje radnika za parcijalni zadatak, ograničen i u izvesnom smislu izolovan, više nužnost hijerarhije funkcija i dominacije, tj. komandovanja, nego što proizilazi iz zahteva proizvodnje i tehnologije. Podela operacija je utoliko više naglašavana ukoliko su ovi odnosi više hijerarhijski. Hijerarhija i ovde rastavlja ljude više nego što odgovara tehničari rada. Sistem plata i nagrađivanja u ovakvim uslovima, iako se privredno zasniva na »rezultatima rada«, pojačava i pravne pa time i društvene razlike između čoveka i čoveka, između »kadrova« i običnih radnika, a posebno između rukovodećeg personala i »izvršnog osoblja«.

Društveno samoupravljanje je ona nova revolucionarna snaga koja omogućuje da se tehničko-ekonomske potencije (unutrašnje snage) nesmetano ostvaruju i time da se poveća i proizvodnja i proizvodnost rada. Ali to zahteva i takvu podelu rada koja se postavlja u funkciji društvenog samoupravljanja; koja se stalno usavršava, a istovremeno i dalje podružljava i racionalizuje ovaj oblik upravljanja.

Nastalo u ostvarivanju političkog zahteva za promenu društvenih odnosa, naročito u oblasti proizvodnog i udruženog rada, društveno samoupravljanje postaje utoliko više društveno samoupravljanje ukoliko se izjednačuje sa samom organizacijom i svesno kontrolisanim procesom udruženog rada. Uspostavljeno 1950. godine kao oblik »vraćanja otuđenih sredstava za proizvodnju«, društveno samoupravljanje postaje oblik društvenog prisvajanja tih sredstava kao dela prirode i društvene snage ne samo udruženih radnika u mikroorganizmima, već i svih radnih ljudi u društvenoj zajednici. U takvim uslovima društveno samoupravljanje postaje pozitivan princip, svojstven i osnovni kako »tip« socijalističkih društvenih odnosa, tako i elemenat nove svesti čoveka i osvojeni instrument vladanja prirodnim silama.

Društveno samoupravljanje je, prema tome, put i jedino od »najzad nađenih sredstava« da se u uslovima stvarne socijalizacije društvenih odnosa svesnije i potpunije razvija onaj proces bez kojeg nema ostvarivanja socijalizma i njegove perspektive: proces istovremenog savlađivanja i postepenog »dominiranja« čoveka nad prirodom i čoveka nad »sopstvenim silama«, odnosno društvenim

odnosima. Čovek ne može vladati sopstvenim silama odnosno društvenim odnosima ako istovremeno ne gospodari i prirodnim silama, kao što nema vlade nad prirodom bez vladanja sopstvenim silama, odnosno bez ukidanja hijerarhijskih i uopšte, otuđenih društvenih odnosa.

»Razvitak društvenog pojedinca je, kao što je isticao u više mahova Marks, veliki stub-nosač proizvodnje i bogatstva« (*Kapital*, prva verzija). Čovek postaje društveno biće, »društveni pojedinac« u slobodnom udruženom radu i u sistemu društvenog samoupravljanja. Društveno samoupravljanje je, prema tome, izraz i potvrda ovog procesa pretvaranja izolovanog i podređenog čoveka u pravo društveno i time individualno i sopstveno, slobodno ljudsko biće. Da bi se ovaj proces razvijao, nužne su mnogobrojne pretpostavke, kao što su opšti razvitak proizvodnih snaga, stalna primena tehnologije i nauke, uopšte visok nivo opšte i pojedinačne kulture i sve stvarnije postojanje socijalističkih i demokratskih odnosa u celom društvu. Ali samo uspostavljanje ove nove faze u razvitku socijalističkog društva i proizvodnje u socijalizmu zahteva takvu podelu rada koja otklanja parcijalizaciju i usamljenost radnika i odnos koji čuvaju ili potenciraju najamne odnose i društveno-ekonomsku suprotnost između još uvek nužnih upravljačkih i izvršnih funkcija.

Između nove organizacije rada i podele radnih funkcija i operacija i samoupravljanja mora postojati uzajamni odnos, upravo ta podela rada postaje racionalna ukoliko se sve više, objektivnim naučnim metodima, postavlja u funkciji društvenog samoupravljanja.

Time se zadovoljava i princip Ustava o uspostavljanju »upravljanja u radnoj organizaciji« tako da se omogući »da radni ljudi na svakom stupnju i u svim delovima radnog procesa, koji predstavlja celinu, što neposrednije odlučuju o pitanjima rada, o uređivanju međusobnih odnosa, o raspodeli dohotka i drugim pitanjima svog ekonomskog položaja«. Integriranje samoupravljanja sa samim naučno postavljenim procesom rada je novi i odlučujući uslov za otklanjanje hijerarhije i raspodele na rukovođe i izvršne funkcije, iz čega se uvek mogu ponovo reprodukovati društvene hijerarhije, najamni odnosi i usamljenost, i time zaostalost i otuđenost čoveka od samog sebe. Pozvan da ravnopravno i zajednički odlučuje i stvara u određenoj fazi zajedničkog rada, čovek unosi interes i misao u radni proces, proširuje svoje individualno u društveno biće, počinje da shvata nužnost saradnje sa drugim i gleda u drugom člana zajednice a ne sredstvo za ostvarivanje određenih funkcija i radnih organizacija.

U društvenom samoupravljanju, zasnovanom na zajedničkom radu i sve više izjednačenom saznanju stvari i vladanju njima, odnosno prirodnim silama, radni čovek nužno postaje i deo šireg kolektiva odnosno celog integriranog procesa rada u radnoj organizaciji. On ne može biti upravljač u svojoj radnoj sferi ako ne poznaje ceo sistem radnih i društvenih odnosa u organizaciji. Na taj način se izjednačuje samoupravljanje sa konkretnim radnim čovekom, sa radnim čovekom na »radnom mestu« a radni čovek samo kao takav može učestvovati i u odlučivanju na »višem nivou«, odnosno u drugim i »predstavničkim« organima samoupravljanja. Bez ostvarivanja ovakve organizacije rada i ovih stvarnih oblika upravljanja ne može se ni shvatiti ni ostvariti samouprav-

ljanje u radnoj organizaciji, a još manje u udruženim radnim organizacijama. Ako toga nema, radnički saveti preduzeća ili njihova udruženja shvataju se kao »najviša predstavnička tela« i time se ponovo uspostavlja hijerarhija funkcija, a samoupravljanje može da se otuđi, odnosno da postane oblik vladanja od strane upravljanja, funkcionera, i uopšte »na stari način«. To pokazuje i izvesne tradicionalističke tendencije da se radnički savet preduzeća shvati kao »nadležni i viši« hijerarhijski organ koji nastupa kao »viša vlast« u odnosu na niže organe upravljanja.

Društveno samoupravljanje je istorijski nova pojava ne samo demokratizacije već i demokratskog ujedinjavanja procesa odlučivanja koji se gradi odozgo, od elementarne i stvarne društvene samouprave, odnosno iz odlučivanja ljudi o osnovnim pitanjima svog rada u samim oblicima tog rada. Svaka analogija između klasičnih metoda upravljanja, koje poznaje politička istorija demokratije ili birokratska istorija upravljanja preduzećima, u suprotnosti je sa samoupravljanjem i može da ga ograniči pa čak i negira. Samoupravljanje traži svoj novi socijalistički »mehaniizam«, upravo ono je suprotno svakom mehaničkom i otuđujućem obliku upravljanja. Nema samoupravljanja bez otklanjanja dualizma između upravljača i radnika i svih drugih oblika parcijalizacije ljudske ličnosti. U društvenom samoupravljanju otpočinje taj proces ujedinjenja ranije razjedinjene ličnosti radnog čoveka, a jedan od osnovnih uslova za to je izjednačavanje upravljača i radnog čoveka, ali ne radnog čoveka »kao takvog«, već konkretnog čoveka koji radi na određenom mestu sve više ovladanog i jedinstvenog radnog procesa.

3. — Savremeno industrijsko i razvijeno društvo postaje sve više objektivno ujedinjeno i društveno »centralizovano«. Na toj osnovi se stvaraju i uslovi za ponovno birokratsko-tehnokratsko otuđenje koje na nov način uspostavlja i potencira stare hijerarhijske odnose u procesu rada i društva uopšte i time otklanja mogućnost da čovek postaje gospodar prirodnih sila, jer on postaje rob jedne otuđene tehnokratske mašinerije koja sprečava svaki oslobodilački proces u društvenim odnosima. Na osnovu toga mnogi napredni filozofi i pisci izvode pesimističke zaključke o sudbini čoveka i demokratije, i uopšte u odnosu na društveni napredak i oslobodilačku ulogu radničke klase. Drugi rezignirano traže izlaz u samoupravljanju i demokratizaciji samo u »makroorganizmima« i time ostavljaju nerešeno pitanje promene u »makrodruštvu«, koje će za njih ostati uvek apstraktna zajednica, istina sa smanjenom vlašću i unutrašnjim protivtežama. Ovu alternativu »autoritativnom socijalizmu« prihvataju ne samo socijalisti, koji traže inspiracije kod Furijsa, Prudona, Bakunjina i u »dinamici grupa« i »sociologiji rada«, već i oni marksisti koji suprotstavljaju Marksa kao pisca filozofskih radova u mladosti i Adrese o komuni — piscu docnijih radova, tražeći u mladom Marksu pravog ili savremenog Marksa. Nasuprot ovim teorijama tehnokrata i »realisti« ističu utopizam ovog »spasa« za socijalizam i slobodu.

Jedna od osnovnih slabosti ovih socijalističkih i sličnih teorija o samoupravnim »mikroorganizmima« je njihovo izolovanje radnih zajednica od promena u društvu, odnosno neshvatanje nužnog međusobnog uticaja ova dva procesa čiju osnovu predstavlja radničko samoupravljanje. U suštini, samoupravljanje u radnim

organizacijama ne samo da se ne može održati i ostvariti bez promena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima u »makrodruštvu«, već se u ovom osnovnom (»mikro«) obliku samoupravljanja nalaze i snage koje, istina na novi način, grade i time menjaju klasični oblik i snagu makrodruštva koje prestaje biti »apstrakcija u odnosu na čoveka«.

U suštini, čovek se definiše kao suprotnost društvu kad je ono zasnovano na odnosima privatne svojine i statusu apstraktnog građanina u političkoj demokratiji, kao i ako je društvo zasnovano na hijerarhijskim odnosima birokratskog tipa. Izvesno je da se ni socijalističko društvo, i »objektivno i subjektivno«, ne može odmah pa i za duže vreme osloboditi senke, pa i prisustva ovih odnosa utoliko pre što se oni ne samo žilavo održavaju već i zbog izvesnih izvora za njihovo reprodukovanje na samom tlu socijalizma i države kojom on mora da se služi. Ali društveno samoupravljanje je osnova i elemenat integriranja društva, upravo takvog integriranja koje je istovremeno nužno demokratsko ali u kome ni društveno samoupravljanje ne može da se razvija kao kakav »izolovani atom«.

Društveno samoupravljanje je osnova nove demokratije a istovremeno snaga povezivanja društva kao zajednice ljudi. Bez tih međusobnih odnosa i bez takvog objektivnog postavljanja, društveno samoupravljanje bi imalo duboke ograničenosti, u krajnjoj liniji ne bi bilo savremena pojava. Društveno samoupravljanje je suprotno i svakoj feudalnoj analogiji i svakoj korporativističkoj strukturi. Ono je nova istorijska pojava, teorijski i empirijski neodvojiva od bića socijalizma, ali i od njegovog društveno-političkog ustavnog sistema.

Čovek na radnom mestu koji postaje svestan prirodnih i svojih, odnosno društvenih odnosa neizbežno se oseća zavisan od drugih i solidaran sa drugim radnim ljudima ne samo u svojoj radnoj organizaciji već i izvan nje u celokupnoj proizvodnji i u drugim sferama udruženog rada. Ovu svest i predstavu ovakve nužnosti ne može imati radni čovek u društvu zasnovanom na privatnim i društveno-svojinskim odnosima, na hijerarhijskim odnosima i dominaciji u proizvodnji.

Bez takve svesti radni čovek ne može biti upravljač i ne može otkriti novu suštinu društvene podele rada i smisao njenog prevazilaženja novim oblicima rada i raspodele radnih funkcija. Ukoliko je radna organizacija stvarnije solidaran organizam, zajednica, utoliko radni čovek i upravljač objektivno postaje i nosilac novog shvatanja o svom odnosu prema drugim zajednicama, prema društvu u celini. Pod takvim uslovima čovek menja i svoj odnos prema društvenoj svojini, koja više za njega nije ni apstraktna, tuđa, »društvena svojina«, ni kolektivna svojina preduzeća. Preduzeće nije granica njegovog sveta i pogleda na društvo, već mesto u kome se čovek kao upravljač oseća solidarnim članom mikrodruštva i sastavnim delom društva bez čijeg opšteg napretka i promena nema ni uspeha njegovog preduzeća i njega lično. U takvoj situaciji postoje shvatanja i odredba Ustava Jugoslavije da je samoupravljanje »i pravo i dužnost«. To nije pravna dužnost u tradicionalnom jurističkom smislu, već izraz društvenog samoupravljanja kao oblika užih i širih solidarnih odnosa čiji je radni čovek sad jedini nosilac i odgovorni faktor; odgovoran i time dužan pre-

ma sebi i drugima, prema drugima, pošto je i prema sebi. Radni čovek u procesu samoupravljanja postaje postepeno generičko biće a ne parcelarno ako i ukoliko se radne zajednice zasnivaju na solidarnom radu a društvo se pretvara u sve više demokratski ujedinjenu i solidarnu zajednicu samih tih ljudi. Upravo samo pod tim uslovima i može se govoriti o postojanju društva kao zajednice, i mnogi stari pojmovi dobijaju novi smisao a odnosi realnije vrednosti.

4. — Novi ustavni sistem Jugoslavije nastoji ne samo da reši dilemu između tradicionalnog »makrosocijalizma«, i modernog »mikrosocijalizma« već i društvena i politička struktura koju uspostavlja sadrži prevazilaženje ovih opozicija u jednom jedinstvenom sistemu socijalističke demokratije. Društveno samoupravljanje u radnim organizacijama zahteva socijalističku demokratiju u socijalističkom društvu i predstavlja ne samo njenu osnovu već i elementat i oblik društvenog i političkog jedinstva. Ustavni sistem ne kreira ovo relativno ujedinenje i pomirenje mikrosocijalizma i makrosocijalizma, već potvrđuje istorijski proces koji se razvijao u Jugoslaviji u toku poslednjih deset godina.

Društveno samoupravljanje u radnim zajednicama je postepeno menjalo društvenu i političku strukturu, prožimalo je novim odnosima i novim elementima u toj meri da je Ustav proglasio ovaj princip kao opštu osnovu konstituisanja društveno-političkog sistema.

Praksa je pokazala i ovog puta da nema automatskog razvijanja socijalističke demokratije iz društvenog samoupravljanja u radnim organizacijama, već da je između ova dva procesa u stvarnosti uspostavljen novi dijalektički odnos. Ukoliko je društvo u celini više socijalističko i demokratsko, utoliko se stvaraju uslovi i za širenje i razvitak društvenog samoupravljanja u radnoj zajednici, i obrnuto, nema socijalističke demokratije bez samoupravljanja u osnovnim radnim ćelijama. Ovaj dijalektički odnos se ostvaruje na zajedničkoj osnovi materijalnog i kulturnog razvitka i u zavisnosti od civilizacije i humanizovanja ljudske sredine i ljudske ličnosti.

Ali kao što je ovaj jedinstveni i protivrečni oslobodilački proces počeo, tako se ne može i nastaviti i dalje ostvarivati bez dalje potvrde samoupravljanja u radnoj organizaciji. Ovaj proces se ne obezbeđuje samo mestom radne organizacije u društvu, pa ni samo činjenicom da je radničko samoupravljanje model novih društveno-političkih odnosa. On se meri i opravdava ukoliko stvara i uslove za brži a nesmetaniji razvitak materijalnih i kulturnih snaga i odnosa u društvu. Ni radničko samoupravljanje kao ni jedna forma ljudskih odnosa nije svoj sopstveni cilj, već sredstvo razvitka moderne proizvodnje i sve bogatije i humanije kulture i civilizacije. Ono vrši u osnovi istu, ali slobodniju i manje samoograničenu funkciju, koju u kapitalizmu ima profitni pokretač privatne svojine. Druge socijalističke alternative nema; ona može biti samo politička i svesti se na uspostavljanje birokratskog etatizma sa svim otuđujućim posledicama za biće socijalizma i njegove međuljudske odnose i snage.

Ove nove karakteristike i tendencije u odnosu na samoupravljanje koje ističe Ustav Jugoslavije potrebno je imati u vidu prilikom promena koje će vršiti radi ostvarivanja ustavnih principa o samoupravljanju. Bez shvatanja materijalne društveno-političke

i moralne funkcije društvenog samoupravljanja kao takvog, ne mogu se naći sva adekvatna raznovrsna rešenja koja jedino mogu da postignu ovu višestranu funkciju jednog načela, upravo jedne institucije stvarnosti koja nije ni dovršena niti može imati rešenja. To zahteva poseban interes svih društveno-političkih i društvenih faktora, nauke i javnosti, pored interesa samih kolektiva za traženje najboljih oblika i najracionalnijih rešenja u oblasti društvenog samoupravljanja.

Statuti radnih zajednica koji se primenjuju jedan su od povoda da se sva ova pitanja pokrenu kako načelno i teorijski, tako i uporedo konkretno i pojedinačno, za svaku vrstu radne organizacije pa čak i za svaki njen posebni oblik. Jasno je, više nego ranije, da statuti nisu prvenstveno organizacioni, administrativni i pravni akt društvenog samoupravljanja. Isto tako, neosnovano je smatrati da su oni samo akt političke demokratije, demokratizacije upravljanja u tehničko-upravnom smislu. Ova faza se već prevazilazi i u nizu modernijih i razvijenijih industrijskih preduzeća i radnih organizacija.

Nalaženje i razvijanje novog sistema samoupravljanja u radnim organizacijama zahteva poznavanje i analizu radnog procesa i prelazak na novu podelu rada koja ne samo što će omogućiti uspostavljanje samoupravljanja već efikasnije i sigurnije ostvarivanje delatnosti i zadataka u oblasti proizvodnje i kulture. Donošenje statuta je akt koji traži svestrano preispitivanje unutrašnjih radnih i organizacionih problema, kao i rešavanje opštih pitanja planiranja, finansiranja, kreditiranja, raspodele dohotka i drugih postavki koje inicira na novoj osnovi Ustav Jugoslavije. U tom smislu je donošenje statuta radnih organizacija i uopšte rešenje društvenog samoupravljanja istovremeno društveno-politički proces od opšteg značaja i društveno-politički akt koji razvija i ostvaruje novi ustavni sistem.

III Proces društveno-političkog odlučivanja

1. — Proces odlučivanja je pojam koji danas dominira u političkim naukama, naročito u onim radovima koji se bave proučavanjem političkog uređenja pojedinih zemalja. Idejno poreklo ovog koncepta je znatno starije od političkih teorija koje su ga stavile u centar političkog sistema i proglasile kao osnovni instrumenat politike i saznanja političkog procesa. Svi pozitivisti a naročito realisti u filozofiji i političkoj teoriji, tražili su u društvenim sukobima i stavovima i položaju pojedinih grupa, naročito onih koje drže ekonomsku vlast, ne samo sadržinu politike već i smisao političke organizacije. To traje od starih grčkih filozofa i nastavlja se sa Ogistom Kontom, Paretom, Moskom, Mikelsom i Šupeterom, i produžuje se u radovima njihovih sledbenika, naročito tzv. bihevorista u SAD.

Isticanje osnovnog značaja procesa odlučivanja, a naročito političkog odlučivanja, na nivou centralne ili nacionalne, ili regionalne ili lokalne vlasti, izazvano, na nivou centralne ili nacionalne, ili regionalne ili lokalne vlasti, izvesno je i fetišiziranjem i formalizmom čisto pravnih ili formalističkih teorija, koje su politički sistem i politiku svele na takve kategorije, kao što su: »država«, »vlast«, »oblik vladavine«, »suverenost«, »zakon«, »parlament«.

Svi savremeni teoretičari procesa odlučivanja istovremeno su u političkom pogledu pozitivisti i realisti i negiraju sopstvenost pravne teorije da otkrije suštinu vlasti. Oni odbacuju kao apstraktne i naučno neosnovane kategorije — država, suverenost i vlast, i ističu da je suština politike i političkih procesa u sukobima, takmičenjima, pogađanjima, pritiscima, porazima i uspesima pojedinih grupa koje su nosioci određenih interesa, od ekonomskih do idejnih i filozofskih. Teoriju o procesu odlučivanja kao obliku borbe interesa, naročito je razvio američki mislilac A. F. Bentli u knjizi Proces političke vlasti (The Process of Government) koja je objavljena 1908. godine. Ovu teoriju je danas modelizirao učenik Bentlija prof. D. Truman u svom radu Vladavinski proces (The Governmental Process, 1951).

Prema ovim teorijama vlast je fenomen stvaranja, kombinovanja, takmičenja i uzajamnog pritiska različitih interesa u cilju nalaženja izvesnog kompromisa ili privremene ravnoteže među njima. Bentli je dokazivao da ni jedan zakon kongresa SAD, ni jedna odluka predsednika ili vrhovnog suda nisu ni bili ni mogli biti nešto drugo do kompromisa formula različitih interesa u sukobu. Proces odlučivanja nije ništa drugo nego skup različitih oblika borbe i pritiska zainteresovanih grupa, koje u sopstvenom interesu ili u korist preovlađujućeg društvenog interesa, dovode do odluke, tj. pretvaraju određeni interes u zakon ili drugi akt vlasti. On je dokazivao isto tako da su »naivne i zavaravajuće« funkcije verovanja da se u procesu odlučivanja ma ko zanosi »javnim interesom« i da je ma šta moguće doneti u težnji da se »zadovolji ceo narod«. »Javni interes«, »volja naroda« i »opšte dobro« su, prema ovim teoretičarima, politička obrazloženja, »slogani« i »ideološko-politički faktor«, a stvarna politika je borba interesa, i političke odluke su refleksi određenih interesa.

Druga postavka ovih teorija odnosi se na tvrđenje o širini samog procesa odlučivanja, koji je — suprotno konvencionalnom mišljenju — daleko dublji i izvan formalne ili ustavne institucije koja je zvanični nosilac odluke. Vlast se ne sastoji od ustavne strukture parlamenta, sudova i šefa države, od funkcionera i službenika, kao što se to obično misli. Vlast je vrlo široka mreža različitih aktivnosti. U skladu sa ovim stavom Bentli je, više nego njegovi sledbenici, isticao društveni okvir i društveno-ekonomske motivacije svakog sistema vlasti. Ni najveći diktator nije to sam po sebi i na osnovu svojih ovlašćenja. On se naslanja na mišljenja ili aktivnu i pasivnu pomoć određenih grupa, po pravilu armije i konzervativnih slojeva. Svi politički organi u stvari su više ili manje izvršni organi vladajućih klasa i grupa i prema tome, svako političko odlučivanje, a naročito u obliku najviše vlasti, je uvek »despotsko« ili »oligarhijsko«, kao što je pre toga izlagao Mikels u svojoj teoriji o tzv. »gvozdenom zakonu oligarhije«.

Razvitak (»demokratski«) političkog sistema bitno ne menja karakter vlasti i odlučivanja već samo širinu učesnika u borbi za preovlađivanje njihovih interesa i zavisnost centra odlučivanja od sve šire političke aktivnosti koja je podstaknuta razvojem raznih društvenih problema. »Između Tjudora i savremenog engleskog parlamenta«, kaže Bentli, »nema bitne razlike, upravo, parlament više i autoritativnije odlučuje nego najapsolutniji monarh ove dinastije«. Razlika je samo u širini interesa koje je parlament pri-

moran da uvažava, i u političkim aktivnostima koje vladajuća partija i materijalno-ideološka mašinerija razvijaju da bi omogućile da parlament »demokratski«
gospodari.

Teorijska osnova ovakvih shvatanja o procesu odlučivanja je jednostrana i u krajnjoj liniji formalistička u svom krajnjem realizmu. Svesti politiku na borbu i sukobe interesnih grupa a vlast na mašinu za smirenje i pomirenje ovih interesa je u krajnjoj liniji tautologija. Postojanje interesa u ljudskom društvu i njihova racionalizacija u politici i vlasti je opšte poznato mesto. Ali sve nije u interesima i interesi se posebno transformiraju i pretvaraju u razne snage i oblike koji su sastavni deo društvenih borbi, političkih promena i aktivnosti. Interesi su samo elementarni vid složenih klasnih, društvenih političkih i ljudskih pozicija, težnji, nužnosti i aspiracija. Teorija interesa svuda, pa i u političkim naukama, polazi od opravdane težnje da demistificira pojmove i političke odnose, ali njena je demistifikacija apstraktno empirička, oportunistička i besperspektivna, što je svojstvo svih apstraktno-realističkih i ciničnih stavova prema društvenim odnosima i ljudskim ponašanjima i borbama.

Zasluga ovih teorija je u tome što su one deformalizirale tradicionalnu politiku, pravnu teoriju o donošenju političkih oblika i što su ukazale na društvenu osnovu i interesne motivizacije političkih odnosa, borbi i donošenja odluka.

Proces odlučivanja je nesumnjivo jedan od instrumenata analize i saznanja stvarnih političkih odnosa i stvarne uloge i načina rada organa vlasti i drugih institucija koje donose društveno relativne odluke. Za analizu i poznavanje političkog sistema u svakoj zemlji nužno je poznavati i stvarni proces odlučivanja odnosno realnost političkog odlučivanja. Političko odlučivanje je, i kao mehanizam i kao sadržina, daleko složeniji proces nego što ga predstavljaju teoretičari vlasti kao institucije borbe i uravnoteženja grupnih interesa. Klasni, grupni, lokalni, nacionalni, pojedinačni i drugi interesi postoje i oni neposredno ili posredno utiču na proces odlučivanja u svakom heterogenom i još uvek nerazvijenom i klasnom društvu, pa i danas još u socijalističkom društvu. Ti interesi su vrlo različiti i u različitom stepenu se određuju i transformiraju i u samoj borbi interesa, a naročito u procesu odlučivanja. Ne može se osporiti nužnost vrednovanja ovih interesa u politici. Interesi mogu biti idealizirani i nepoštedni; trajni i privremeni; strategijski i taktički; dugoročni i aktuelni. Oni mogu biti i svesni i nesvesni; partikularistički i lokalistički, kao i nacionalni i ravnopravni; birokratski, i više ili manje demokratski.

Kategorija interesa je neodređena i apstraktna čak u njenoj čisto materijalističko-ekonomskoj interpretaciji. Teorija o borbi interesa uspostavlja jedinstveni determinizam između jedne od motivacija i složenih pozicija i aktivnosti ljudi, između ekonomskih uslova i potreba i politike. Ona briše aktivni uticaj i snagu vlasti, politike i niza drugih odnosa i sredstava koji svi utiču na »formulisanje interesa«. Osim toga, u procesu odlučivanja izražavaju se ljudi koji nisu samo interesno opredeljeni, ukoliko interes ima određeni smisao. Vrlo složeni mreža uticaja, odnosa, priprema i borbi i igri, različiti oblici manifestovanja i učešća spoljnih i nepoštednih faktora, to su samo neki od elemenata i uslova koji opredeljuju proces odlučivanja i sadržinu političkih oblika.

Ostvarivanje novog ustavnog sistema zahteva danas više nego ranije ispitivanja i saznanja procesa odlučivanja ne samo na svim nivoima društveno-političkih zajednica, od federacije do opštine, već kako u sferi vlasti tako i društvenog samoupravljanja u užem smislu. Ne samo način donošenja zakona i utvrđivanja drugih oblika vlasti i samoupravljanja, već i njihov karakter zavisice od učešća ne samo svih »neposredno zainteresovanih« društvenih grupa i pojedinaca već i faktora »društvene zajednice«. Za poznavanje rada skupštine, izvršnih veća, saveta i drugih organa samoupravljanja, kao i organa uprave i pojedinih funkcionera koji vrše javna ovlašćenja, mora se ispitivati proces donošenja odluka u njegovom ne samo proceduralnom smislu, kako se to po pravilu dosad činilo, već i otkrivanjem društveno-političke osnove pa i društveno-psiholoških strana tog procesa. Ovde će se se više postavljati i pitanje: ko stvarno odlučuje i pod kakvim uticajem; kakvi su opšti i posebni uslovi za odlučivanje; kakav je kvalitet spremnosti i odnos prema društvu i njegovim grupama onih koji formalno odlučuju i onih koji više ili manje efikasno utiču na proces odlučivanja.

Prema tome, ostvarivanje osnovnih institucija novog ustavnog sistema ne može se procenjivati aprioristički, pozitivistički i formalno pravno. Zakoni i odluke ovlašćenih organa nisu samo pa ni prvenstveno u tome što su ih doneli odgovarajući organi, već njihova sadržina i vrednost zavisi od procesa odlučivanja, od uslova u kojima su doneti, od odnosa tih akata prema opštem raspoloženju radnih ljudi i prema odgovarajućim principima i težnjama koje odgovaraju socijalističkom društvu, njegovom ustavu, ali i njegovim mogućnostima i najracionalnijim potrebama i zahtevima.

Ovakav naučno-kritički odnos prema saznanju procesa odlučivanja istovremeno mora uticati na promenu stavova zajednice prema odlukama, a naročito članova predstavničkih tela i drugih organa koji te odluke donose. Saznati proces odlučivanja treba da podstiče aktivnost članova ovih tela, da pridonosi podizanju njegovog stalnog interesa, znanja i spremne, a time i da pridonosi podizanju njegovog stalnog interesa, znanja i spremne, a time i da izaziva novi način rada i odgovornosti organa upravljanja i javnih funkcionera. To istovremeno može pridoneti i afirmisanju i razvitku skupštinskog sistema kakav je zamišljen i formulisan u novim ustavima.

2. — Problem donošenja odluka je još značajniji u političkom sistemu Jugoslavije nego u tradicionalnoj parlamentarnoj i političkoj demokratiji. Ovaj problem dobija novi vid i skoro odlučujući značaj za samo ostvarivanje mnogobrojnih centara odlučivanja koji čine sadržinu i relativno novi kvalitet mehanizma vlasti i upravljanja. Ne samo osnovna postavka već i funkcionalni princip ustavnog sistema jeste postojanje niza centara koji odlučuju društvenim poslovima, od savezne i republičke skupštine i njihovih izvršnih i upravnih organa do organa sreza i opštine, kao i raznih organa upravljanja u radnim organizacijama i drugim samoupravnim organizacijama, koje deluju na »nivou« opštine do same federacije. U ovim centrima se odlučuje o materijalnim, političkim, socijalnim i kulturnim pitanjima od interesa za život, egzistenciju i razvitak celog društva. Iako su u ovom delokrugu samostalni, ovi centri odlučivanja su istovremeno i sastavni deo jednog jedin-

stvenog društveno-ekonomskog, političkog i državnog sistema. Njihove raznovrsne odluke moraju u najvećoj meri biti usklađene i povezane, prožete izvesnim zajedničkim principima i interesima koji proizlaze iz jedinstvene društveno-ekonomske osnove i jedinstva osnovnih ustavnih principa. Ceo ovaj »decentralizovani« savremeni društveno-ekonomski i politički sistem je konstruisan »odozdo«, od samoupravljanja u opštini i osnovnim radnim organizacijama. Predstavnička tela federacije, republike i sreza proizlaze iz osnovnih organa samoupravljanja u opštini i radnim organizacijama u njoj.

Pored toga, sistem osnovnog političkog odlučivanja je organizovan u skladu sa principima skupštinske vladavine. Skupštine društveno-političkih zajednica ne totalizuju vlast u bukvalnom smislu, ali su one osnovne institucije političkog odlučivanja i od njihovih odluka i odnosa prema drugim organima i organizacijama, koje iz skupština proizilaze i njima odgovaraju, zavisi umnogome uspešnost i efikasnost odlučivanja.

U ovakvom društveno-političkom uređenju novi ustavi su postavili i konstituisali određene strukture, tj. odredili su izbor, sastav, nadležnost i odnose predstavničkih tela i njima odovornih organa, kao i položaj i funkciju radnih i drugih samoupravnih organizacija.

Osnovni problem ostvarivanja ustava je pronaći, razvijati i usavršavati odgovarajuće u znatnoj meri nove »modele« koji odgovaraju ovim novim »strukturama«. Nove strukture se ne mogu ostvarivati bez novih metoda rada, navika, stavova; bez novog tipa institucionalnih i personalnih odnosa. One se ne mogu ostvariti bez primene u načinu rada i mišljenja, bez novih stavova, odnosa, polazaja, odgovornosti kako skupština, izvršnih veća, organa uprave, saveta i drugih organa samoupravljanja, tako i ljudi odnosno službenika koji su pozvani da u njima rade i sarađuju. Dosadašnja jugoslovenska praksa i naučna ispitivanja, naročito rezultati političke nauke, sociologije i socijalne psihologije (u zemljama u kojima su ova ispitivanja duža i više vršena) nedvosmisleno su pokazali da svakoj organizaciji mora odgovarati određeni tip rada i ponašanja. Ako se one ostvaruju »na stari način«, rutinerski i pozajmljivanjem neodgovarajućih metoda, neizbježno se javlja »nefunkcionalnost« tih organizacija, pa čak se nove strukture ne mogu ni uspostaviti i dovode do izvesne opasnosti i za sebe i za ceo ustavni sistem. Pravi i odgovarajući metodi i sistemi rada i ponašanja ne samo što afirmišu nove institucije već pridonose pokretanju i ostvarivanju niza drugih odnosa i akcija u celom ekonomskom i političkom životu i ustavnom sistemu. To je pozitivan zaključak tih ispitivanja.

Jugoslovenska politička teorija i praksa, tj. rad i inventivnost kolektiva i pojedinaca, omogućili su da novi ustavi ustanove demokratske »strukture« od federacije do najmanje radne zajednice, koje polaze od principa samoupravljanja. One su danas stavljene u takve opšte odnose da nužno treba da ostvaruju i u praksi obezbede stvarno samoupravljanje. Ali ovaj »strukturalni mehanizam« samoupravljanja od skupštine do najmanje radne jedinice u preduzeću, traži sad i nove napore stvaralačke mašte i promene stavova, odnosa, ponašanja i svesti u oblasti ostvarivanja strukture. Bez novih funkcionalnih i radnih principa nema ni samoupravnih institucija. Ti principi ponašanja i rada treba da omoguće da sa-

moupravna struktura postane samoupravna stvarnost, da organizacija samoupravljanja postane organizacija za smoupravljanje.

Traženje i stvaranje ovih novih funkcionalnih i radnih principa, a naročito u oblasti samoupravnog odlučivanja, nov je problem društva i taj problem postaje prvi put u širem smislu ne samo teorijski već i u pravom smislu praktičan. On je i jedan od uslova ostvarivanja samoupravljanja i celog ustavnog sistema Jugoslavije.

Posebna novina i karakteristika ustavnog sistema je u tome što se ovi novi metodi rada i odlučivanja moraju postaviti i ostvarivati svuda, a naročito u osnovnim društveno-ekonomskim, političkim i drugim ćelijama zajednice; u radnoj organizaciji, uključujući tu i njene uže radne zajednice (ujedinjene fabrike, radne jedinice, pogone i poslovne jedinice); na zboru birača i u mesnoj zajednici; u sekcijama i drugim neposrednim forumima Socijalističkog saveza; u aktivima i osnovnoj organizaciji Saveza komunista; u opštini i njenim organima i ustanovama; u osnovnim jedinicama sindikata i drugih samoupravnih i društvenih organizacija.

Dosadašnja istraživanja ne samo u Jugoslaviji već i u drugim, naročito u razvijenijim zemljama (Francuska, SAD, Italija, Engleska, Švedska), koje su na ovaj ili onaj način uspostavile izvesne oblike samoupravljanja i demokratije u osnovnim društvenim i političkim ćelijama zajednice, pokazuju da još uvek prihvaćeni i uobičajeni metodi ponašanja i odlučivanja kolektiva i pojedinaca ne odgovaraju karakteru i ulozi organizacija kojoj ove »osnovne jedinice« odlučivanja i upravljanja pripadaju. Ovaj nesklad naročito se zapaža kad su te osnovne jedinice istovremeno samoupravne i pripadaju jednom demokratskom sistemu.

Ova istraživanja su utvrdila sledeće postojeće neusklađenosti i probleme: a) postoje razne vrste teškoća i upadljivih odsustava, i kad je načelno sloboda pretresanja zastupljena, da se postigne spontano i autentično izražavanje mišljenja i stavova svih članova grupe koja odlučuje; b) odsustvo usklađenosti i uzajamnosti u razmeni mišljenja i protivstavljanju (prethodno ili nametljivo upisivanje »na dnevni red« i »traženje reči« posebno otežava ovu razmenu i pulsiranje grupe kao kolektiva).

Od posebnog je značaja za samoupravljanje da odluke budu što više moguće kolektivne. To se naročito odnosi na radne organizacije, ali i uopšte na sistem samoupravljanja. Samoupravljanje nije oblik reprezentativne parlamentarne demokratije. Ono je uspostavljeno da se ovaj oblik demokratije zameni i prevaziđe, jer on ne odgovara novim društvenim i ekonomskim odnosima i u praksi samoupravljanja može podržavati samo dominaciju manjine, stvaranje »rukovodećih slojeva«, »nove elite«, pa i »klika« i »zatvorenih grupa«. Prema tome, i s gledišta interesa radnog procesa i radi razvitka novih društvenih i političkih odnosa, odnosno kao oblik uspostavljanja socijalističke demokratije, tamo gdje se ona i najviše mora manifestovati, nužno je tražiti i postizati kolektivno mišljenje i odluku nasloniti na takvo mišljenje.

Za donošenje kolektivnih odluka potrebno je postojanje i niza »unutrašnjih uslova«. Članovi organa i tela koja odlučuju moraju biti približno iste ili slične kulture, zainteresovanosti, osećanja lične odgovornosti. O osnovnim problemima organizacije rada i politike o kojima odlučuju mora postojati minimalna opšta saglas-

nost. Uslovi života i rada članova kolektiva ne mogu biti tako različiti da ih stavlja u unapred neravnopravne i konfliktne odnose. Opšti stavovi društvene zajednice u određenim oblastima ekonomske, socijalne i kulturne politike moraju biti, u opštim linijama, određeni, jasni i prihvaćeni. Kolektiv mora biti dovoljno zreo i ozbiljan da bi sprečio akscese pojedinaca i razne oblike zloupotrebe slobode govora i demokratije. Unutrašnja ljudska demokratija mora biti dovoljno obezbeđena odnosno ljudski odnosi dovoljno tolerantni, samostalni i disciplinovani.

Razumljivo je da ovakvih kolektiva nema svuda i u svakoj prilici a ima ih, i može ih biti više nego što se to obično misli i u praksi manifestuje. Pored toga, težnja za donošenjem kolektivnih odluka ne znači zahtev da se to postigne »po svaku cenu« i da se stvaraju beskrajne diskusije i raspre koje mogu dovesti do formalne jednoglasnosti ili do daljeg zaoštavanja već postojećih ili latentnih sukoba i nesaglasnosti.

Ljudi nisu i ne mogu biti jednaki pa ni kad odlučuju. Oni sa sobom nose sav »balast« odnosa u kojima su živeli, »svest« ili predrasude koje su stekli ili su im svojstveni i niz drugih »stečenih i urođenih« osobina, shvatanja i ponašanja koji će još dugo razlikovati ljude po nizu osnova i pitanja, a između ostalog i po tome što su idejno-politički različiti. Jedni hoće stvarni napredak i objektivno i odgovarajuće rešenje (napredno), drugi su naklonjeni »postojećem stanju« ili »gorem stanju« (konzervativni), kao što ima i neutralnih, pasivnih, nezainteresovanih, umornih i razočaranih. U mnogim sredinama svuda u svetu i u Jugoslaviji, a time i u telima koja odlučuju, ima oportunitizma i konformizma, postoje »interesne grupe« koje su ponekad i usko zainteresovane grupe, kao što se stvaraju i »grupe za pritisak« koje ne razvijaju po pravilu svoju aktivnost ni u pravcu napretka i stvarno demokratskih rešenja ni u zajedničkom interesu članova kolektiva i sl. c) mehanička ili subjektivistička praksa stavljanja »na glasanje« i »isterivanje odluke« čim se desi nesporazum ili sukob između »podgrupa«, ima često za posledicu da se uspostave opozicije tamo gde stvarno ne postoje, ili ne moraju postojati, umesto da se nesporazumi i sukobi svedu na najmanju meru time što će se sporno pitanje raščlaniti i produbiti i dopustiti da se izvrši što šira razmena između pojedinih mišljenja.

Otklanjanje svih ovih navika i stari način gledanja i tehnike rada, koji su pozajmljeni iz arsenala reprezentativne političke demokratije i njenih skupština i drugih autokratskih tela, zahteva najpre postojanje odgovarajućih uslova a zatim stvaranje nove »političke tehnike«. Skupština samoupravljanja i politički interes socijalizma i demokratije sastoji se u težnji da organi samoupravljanja na svim nivoima, a naročito u osnovnim ćelijama, stvarno odlučuju u okviru svojih nadležnosti. Za to je potrebno da su oni institucionalno i kao ljudi lično slobodni i da žele da budu upravljači. Ovakvo odlučivanje zahteva i odgovarajući odnos onih koji odlučuju prema zajednici odnosno njenom političkom mehanizmu i zajednice i političkog mehanizma prema njima. Ovaj odnos mora se zasnivati na sledećim pretpostavkama: a) organi koji odlučuju moraju imati i poznavati svoj samostalni predmet odlučivanja i biti zainteresovani za njegovo rešavanje; b) oni moraju imati samostalnost i slobodu odlučivanja i poštovanje i obezbeđenje poštovanja njihovih mišljenja i odluka; c) osnovni organi moraju

odlučivati sa osećanjem odgovornosti, svesno i u skladu sa obavezama prema društvu i ostvarivanjem principa ustavnosti i zakonitosti koji vezuju svakog. Ali to su još uvek spoljni uslovi, iako važni i po sebi i za odlučivanje i za postojanje »unutrašnjih uslova«.

Demokratija traži vreme, tolerantnost, pažnju, a postoje uslovi kad se brzo mora rešavati, kao što ima grupa i pojedinaca koji su nervozni, naklonjeni da nameću odluke, nastupaju kao »jedino pozvani« i nosioci »viših ovlašćenja« i jedino »pravilnih ovlašćenja«.

3. — Proces odlučivanja koji se zasniva na ideji i potrebi da se stvore uslovi donošenja pa i stvaranje kolektivnih mišljenja i odluka ne isključuje već pretpostavlja diferenciranje u stavovima, neujednačenosti, razmenu pa i oštru borbu mišljenja i uporno nastojanje onih koji su uvereni da bolje i odgovornije gledaju da svoje mišljenje prošire i pretvore ili bar unesu u odluku. Proces traženja kolektivnih odluka treba da bude istovremeno i škola demokratije ali i škola discipline rada i mišljenja; pozornica partnera koji se argumentima i težnjama istine ubeđuju i koji nisu tvrdo glavo »unapred ubeđeni«, već prihvataju bolja i svestranija mišljenja.

Ako su ljudi ravnopravni u odlučivanju i ne postoji između njih podela na »sveznajuće« i odlučujuće i na poslušne i prisluškujuće, čovek postaje bolji i sigurniji, vraća mu se ljudsko dostojanstvo. Direktivnost u ovakvim odnosima stvara pasivnog čoveka, koji počinje da se oseća kao »šraf« jedne mašinerije, kao objekat a ne kao moralni subjekat. Direktivnost ujedno utiče da čovek gubi poverenje u sebe, u svoje vitalne, misaone i emotivne snage, da menja stalno mišljenje o svemu i o sebi, i da se deli čim se direktiva menja, odnosno mišljenje onoga koji izdaje direktive.

Proces samoupravnog odlučivanja mora se zasnivati i na istini da pojedinac ili manjina može biti nosilac boljih i naprednijih shvatanja i veće istine, ali da se, kao što je Hegel zapazio, istina koja nije shvaćena i prihvaćena pretvara u neistinu. U svakom procesu odlučivanja mora biti prisutna i proverena istina da ni najbolji ne vide sve i da najbolji ne vide uvek i u svemu najbolje i da je, prema tome, iskustvo većeg broja, mišljenje ljudi koji uvek ne vide stvari na isti način elemenat da se problem bolje raščlani, a odluka postane realnija, prihvatljivija a time i bolja.

Nužnost traženja kolektivnih odluka je izraz društvenog i političkog bića samoupravljanja i celog sistema socijalističke demokratije. Za razliku od reprezentativne buržoaske demokratije, koja se uspostavlja u sferi otuđene politike nadgradnje i time preko oficijelnih predstavnika, samoupravljanje je proces koji se gradi u samoj društveno-ekonomskoj i političkoj praksi odnosno u praksi međuljudskih odnosa; odnosa ljudi koji imaju već to osnovno i zajedničko što su ravnopravni kao oslobođeni proizvođači i stvaraoci.

Prema tome, neposredno učestvovanje ili »participacija« svih u odlučivanju je politička i društvena suština samoupravljanja. Kad i ne odlučuju neposredno sami radni ljudi, oni od njih koji kao njihovi delegati odlučuju moraju to činiti neposredno, tj. voljom svih članova tela ili »organa« upravljanja. Ovi organi su — kao i skupštine — konstituisane delegacije, tj. ovlašćene od svih za odlučivanje što više preko svih. Kao novi politički oblik, samo-

upravljanje pretpostavlja samoodlučivanje, a samoodlučivanje, kao što je već Marks istakao, samoodređivanje ljudi. Političkim jezikom rečeno, to zahteva učestvovanje svih, što više svakog kao i drugog.

Premisa o osnovnoj ravnopravnosti i osnovnom jedinstvu društvenoekonomskog položaja radnih ljudi pretpostavlja prevazilaženje one (prave) političke borbe grupnih interesa koja je posledica klasnog društva i privatne svojine. Društveno samoupravljanje prevazilazi »interesnu demokratiju«, a teorija o borbi interesa pokazuje svoje poreklo i svoju apstraktnu statičnost. U jugoslovenskom društvu, kao što je već istaknuto, nisu strani izvori i pojave interesnih grupa, borbe za uže interese i interesno motivisanje stavova pa i samih odluka. A ti interesi nisu pravi društveno-ekonomski, tj. klasni interesi, već izraz nerazvijenosti i oblik stvarnije ili »lažne svesti« o opštim interesima. Društveno samoupravljanje se zasniva na pretpostavci, pa i na elementarnim realnim uslovima, virtuelnom postojanju osnovnih zajedničkih interesa kao fundamentalnih, kao onih koji se moraju saznati i utvrditi.

Za razliku od kapitalističkog društva i buržoaske demokratije, samoupravljanje se zasniva na prevazilaženju reifikacije »opštih interesa«, i time mistifikacije kako zastupanja tih interesa, tako i u pogledu samog postojanja unapred poznatih i utvrđenih »opštih interesa«. Društveno samoupravljanje polazi od principa da opšti interesi moraju sve više biti zajednički interesi, da oni nisu unapred utvrđeni i da time ne pripadaju kao monopol određivanja ni radničkoj klasi, ni pojedinim grupama, organizacijama i ovlašćenim pojedincima. Otuda je društveno samoupravljanje, i po svojoj logici i po svom socijalističkom i demokratskom smislu, suprotno svakom načelu koje osnovnu odluku u preduzeću ili drugim osnovnim ćelijama odlučivanja poverava pojedincu (direktor) kao unapred proglašenom nosiocu opštih interesa odnosno države. U socijalizmu režim upravljanja nije pitanje izbora (»dobre« i »slabe« strane); samoupravljanje je u »prirodi« socijalizma, i ovo je nužno u naučnom tj. istinskom značenju.

Proces odlučivanja u režimu društvenog samoupravljanja zasniva se na marksističkoj naučnoj postavci koja je izražena u novim ustavima i potencijalno omogućena osnovnim društveno-ekonomskim odnosima, po kojoj zajednički interes i uopšte istina koja treba da bude osnov odlučivanja nisu unapred dati već zadati. Traženje i sagledavanje istine, prema tome, mora pripadati svima, jer je istina kao deo stvarnosti u procesu otkrivanja onoga što već u prirodi stvari postoji. Istina se stvara, ona nije stvorena, pošto se više (počinje da se) ne kreira prema nekom proglašenom modelu i reificiranom klasnom i grupnom statusu i interesu. To traženje i nalaženje istine je istovremeno naučna i društvena potreba, a time i potvrda nužnosti učestvovanja. »Usmereni napor za ostvarenjem istine otkriva po malo kao svoju tu istinu« (Gramsci: *Scritti Giovanilli*, Einaudi, Turin, 1958, str. 82). Ova misao Gramšija potvrđuje nužnost participacije svih a posebno njenu pedagošku ulogu učestvovanja svih u procesu traženja kolektivnih, »boljih« istina i odlučivanja.

Prema tome, ostvarivanje procesa odlučivanja, naročito u osnovnim društvenim i političkim ćelijama, a pre svega u organizaciji udruženog rada, zahteva novu tehniku. Ta je tehnika predmet

mnogobrojnih proučavanja od strane sociologa, psihologa i političkologa i o njoj posebno govori i sam Gramši. Suština te tehnike mora biti da svi učestvuju ili da svi budu ili postanu »istovremeno učitelji i đaci« (Gramši).

4. — Da bi svi učestvovali tehnika odlučivanja mora biti i sama »participaciona«, tj. nedirektivna.

To zahteva na prvom mestu promenu samog »modela odlučivanja«. Dva su osnovna poznata modela »rukovođenje sastancima« i drugim oblicima rada na kojima se pretresaju i donose odluke. Oba su izraz određenih društveno-ekonomskih, političkih i kulturnih odnosa i potreba. Jedan je parlamentarni a drugi je birokratski.

Po parlamentarnom modelu predsednik je neutralan »iznad gomile«. Tu misao je najbolje izrazio pesnik Lamartin, kao predsednik francuske Skupštine, tvrdeći da je njegova uloga da »sedi na plafonu«. Takav predsednik samo »obezbeđuje red i poredak« i »stara se o proceduri«. Parlamentarni predsednik je institucija višepartijske strukture i partijske prevlasti u političkom životu i u parlamentu. Rukovođenje procesom odlučivanja pripada partijama i partije su napravile sporazum da im se u toj borbi ostavi sloboda za sporazum, kompromis ili nametanje većine. Predsednik mora biti samo arbiter, »fudbalski sudija«. On načelno ostaje izvan utakmice i time mora biti »neutralan«. U višepartijskim parlamentima to je u toj meri izrazito da u svakom domenu centralnog parlamenta, pa čak i u lokalnim predstavničkim telima, postoje zvanični funkcioneri koji se nazivaju »šefovi« ili »prvaci« manjine i većine. Oni vode debate i »gazde« su u parlamentu. U engleskom Donjem domu »vođa opozicije njegovog veličanstva«, tj. partije koja nema većinu, čak je jedna vrsta državnog službenika koji prima platu iz državnog budžeta.

Predsednik birokratskog tipa je priznati ili pretpostavljeni rukovodilac u procesu odlučivanja. On izlaže, usmerava, utiče, presuđuje i u krajnjoj liniji daje »završnu reč« koja uglavnom predstavlja ne samo njegovu formulaciju već i interpretaciju odluke. Ako su birokratski odnosi u društvu i u telu koje odlučuje »razvijeni« i obezbeđeni, njegova je vlast skoro apsolutna i on je u stvari »gospodar«, »bog« procesa odlučivanja.

Odlučivanje na osnovu učestvovanja svih traži promenu ovih modela. Predsednik nije ni izvan ni iznad kolektiva; ni na »plafonu« ni u »centru« kolektiva. Kolektiv ne može više ni da se partijski manipuliše ni da predstavlja »kolektiv fantom«. Predsednik mora biti tako funkcionalno i tehnički postavljen da je on u kolektivu i radi njega; radi njegovog učestvovanja u kolektivu i donošenja kolektivnih odluka. Funkcija ovakvog novog predsednika sastoji se prvenstveno u tome da olakša razmenu mišljenja i da pridonosi raščlanjavanju, raščlanjavanju i produbljivanju problema. On mora biti i jedan od najbolje upućenih i član kolektiva sa najviše takta i najviše razumevanja za psihologiju grupe i tehniku odlučivanja. To zahteva jedan novi psihološki stav i radni odnos predsednika prema učesnicima u odlučivanju. Predsednik mora biti »najmudriji« stvarni autoritet kao u prvim oblicima autentične demokratije.

Ovakvo nedirektivno i učestvovano vođenje, a ne rukovođenje, stavlja predsednika u položaj dirigenta koji nastoji da ceo orkestar, putem »glasa« i svakog instrumenta, najbolje i usklađeno izrazi »simfoniju« odlučivanja.

Ovakvi metodi vođenja sednica na kojima se odlučuje nisu nepoznati i u praksi rada pojedinih organa i organizacija (pojedini saveti, skupštinski odbori, osnovne organizacije SKJ i SSRNJ, sindikata, a naročito u dobro organizovanim naučnim skupovima i savetovanjima i sl.). Isto tako, ova tehnika kao svaka druga ne može se primenjivati na svim mestima i u svim oblicima odlučivanja. Ona ne treba ni da se idealizira, jer kao svaka tehnika može služiti i demokratizaciji procesa odlučivanja donošenja svesnih odluka, ali može imati i suprotan efekat. U krajnjoj liniji, ljudi, njihova znanja, svest, spremnost i orijentacija daju vrednost tehnici, odnosno od njih zavisi kakve će posledice proizvesti tehnika.

Osnovno je i van sumnje da proces odlučivanja u svim osnovnim organima vlasti i upravljanja, u okviru novog ustavnog sistema, mora biti prilagođen ulozi i karakteru tih organa kao institucija samoupravljanja. Traženje i postepeno stvaranje novih metoda rada, ponaašnja i stavova ljudi mora polaziti od principa participacije i nedirektivnosti u vođenju postupka po kome se odlučuje. Ljudi se izražavaju, pokazuju i evoluiraju u smislu stvaranja i donošenja zaista kolektivnih odluka samo u onoj mjeri u kojoj su stavljeni u uslove da stvarno osećaju da odluka nije doneta pre odlučivanja, a ne pripada nikom van njih i da može biti njihova odluka ako je stvarno odluka svih.

Prema postojećim navikama i ideološkim predrasudama, koje u nerazvijenom i nedovoljno homogenom društvu još uvek nalaze potvrdu i »opravdanje« u nizu pojedinačnih slučajeva, ne mogu se stvarati »efikasne« odluke ako se ne zadrže stare metode i načini rada koji su uglavnom zasnovani na stvarnom nepoverenju u kolektiv i čoveka, što u krajnjoj liniji, znači da pripadaju ideologiji o »neizbežnosti« autoritativnog, birokratskog i »pozitivnog« odlučivanja. Odlučivanje u sistemu samoupravljanja je idejno i politički prevazišlo ovu ideologiju i praksu »staru kao i čovečanstvo«. Potvrđujući skoro na apsolutan način sistem samoupravljanja, novi jugoslovenski ustavi istovremeno su izrazili i skoro apsolutno poverenje najsvesnijih i najodgovornijih snaga društvene zajednice ne samo u »pravo«, koje je van spora, već i u sposobnost ljudi da se organizuju kolektivno i da kolektivno i odlučuju.

Iznad svega ova nova tehnika odlučivanja nije samo jedan metod »bolji ili gori od drugih«. Ona ima društveno-političku funkciju i predstavlja ostvarivanje i time sastavni deo osnovnih institucija odlučivanja i uopšte ostvarivanja svih oblika društvenog samoupravljanja. U osnovnim radnim organizacijama i drugim celijama društvenog, političkog i kulturnog odlučivanja, uspostavljaju se, stvaraju i razvijaju osnovni društveni odnosi. Celije društva su laboratoriji socijalizma i nove demokratije, nedirektivni oblici odlučivanja, u krajnjoj liniji, treba da doprinose traženju istine i formiranju zajedničkih interesa, uz učestvovanje svih i da podižu postepeno svakog na nivo upravljača i čoveka, brišući postepeno osnovne razlike između »direktivnih« i »izvršnih« funkcija, između naređivanja i slušanja. Tu se razbija »tvrd orah« birokratizma i hijerarhije, koji se ne može razbiti samo ni trajnije u okviru makroorganizma i makrodruštvenih odluka.

Ovo su samo izvesni pogledi na već naučno pokrenute i dokazane metode rada i odlučivanja u organizacijama koje hoće i

moraju da budu stvarno demokratske i samoupravne. Inventivnost ljudi u praksi nalaziće i nove i bolje oblike. Bitno je istaći smer traženja i nalaženja novih metoda; smer koji se mora zasnivati na prevazilaženju direktivnosti u klasičnom političkom smislu. S druge strane, potrebno je razviti svest naučnika i postojećih i budućih upravljača u ovom pravcu, i razvijati »školu« vaspitanja i pripreme za ove značajne promene koje treba da služe ostvarivanju novog ustavnog sistema.